

Pléh Csaba

CEU Kognitív Tudományi Tanszéke, Budapest

Pavlov kettős szerepe a magyar pszichológia sorsában az 1950–60-as években¹

Tanulmányom azt igyekszik megmutatni, hogy a közhiedelemmel ellentétben Pavlovnak nem volt egyértelmű és egyirányú negatív szerepe a magyar pszichológia nehéz sorsának alakulásában az 1950-es években. Hatása egyszerre volt korlátozó és tudományóvó.

A szovjet kontextus: Pavlov helye az Új Ember eszmevilágában

A pszichológia Magyarországon, mint ahogy két évtizeddel korábban, az 1930-as években a Szovjetunióban is, kettős politikai meghatározottságtól szenvedett. A marxista emberkép egyszerre szerette hangsúlyozni a determinisztikus felfogást, ugyanakkor az 1930-as évektől a sztálinista emberképnek megfelelően, kezdve az 5 éves terveket övező propagandáktól, az ember aktív önalakító szerepét is kiemelte.

Az 1950-es évek fordulóján azután, mint azt még a hidegháború idején született amerikai elemzések kimutatták, az 1930-as években megszületett Új Ember-felfogás, a determinizmust akkor felváltó önalakító ember koncepciója válságba került a szovjet eszmei életben. Az 1930-as évek, az első ötéves tervek Új Ember-koncepciója olyan embert képzel el a szocializmus jövőjében, aki optimista, önmeghatározott, belülről irányított, és felelős saját sorsáért. Beavatkozik a világ determinált menetébe, és erőfeszítéseivel segíti a szocializmus építését. Mint Paul Fraise (1954) rámutatott, nem minden ironia nélkül, ez az új szovjet emberkép a húszas évek materializmusával szemben sokban a spiritualista nyugati irányzatokra hasonlított. Az amerikai elemzők kedvenc kifejezése erre az 1930-tól kezdődő korszakra a 'transzformizmus' (Bauer, 1952; McLeish, 1975). A II. világháborút követően azonban, mint az egykori moszkvai diplomata, majd politológus Tucker (1955, 1956) rámutatott, az Új Ember nem szállította az ígért mozzanatokat. Leállt a háború alatti nacionalista és honvédő lelkesedés. Ezért az Új Embernek a háborút követő sztálinista változatai az 1930-as években megfogalmazott transzformizmust (mi magunk átalakítjuk magunkat az új társadalom érdekében) összekapcsolják a húszas évekből felfrissített determinizmussal. Ahogy az „átalakítjuk a természetet” mondanivalójú szovjet (pszeudo)genetika apostola, Liszenko (1949) mondta, a klasszikus genetika véletlen elemeit bírálva, *a természetben semmit sem lehet a véletlenre hagyni*. Ugyanez a szigorú determinizmus érvényes Sztálin értelmezésében a társadalomra, s Pavlov ekkori újraértelmezésében az emberre is. Újraértelmezés ez, hiszen a szovjet közegben Pavlovot korábban mechanikus determinizmus és biológiai redukcionizmus miatt marasztalta el mind az ideológia, mind a pszichológia, az utóbbiban például Vigotszkij, Rubinstein és Ananyev (ezt mutatja az 1. táblázat).

Pavlov újraértelmezése az 1950-es években Tucker szerint annak belátása volt, hogy az embert igenis determinisztikusan kell értelmezni. Egy szentségtelen szövetség keretében Pavlov kultusza összekapcsolódott a párt központi determinisztikus szerepének újrhangsúlyozásával. A pszichológusok értelmezésében mindez egy kívülről irányított személyiség koncepciójához vezetett.

„Amikor a pszichológiában keres egy olyan orosz tudóst, aki Micsurinnak (a biológiai természet átalakítását hirdető liszenkóizmus vonatkoztatási pontjának) felel meg, s aki 'az emberi természet nagy átalakítójának' szerepében tetszeleghet, Sztálin újra felfedezi Pavlovot. *Az ember formulája a feltételes reflex lesz. [...] Az embert olyan lényként kellett értelmezni, akinek a karakterét és magatartását minden lépésben a kondicionálási folyamat irányítja, akinek minden mentális aktusa reflexes.*” (Tucker, 1956. 464., 472.)

A korábbi belülről irányított Új Embert egy kívülről irányított újabb Új Ember típus váltja fel,

„akinek viselkedését külső ingerek irányítják [...] Az Új Embernek nincsenek vágyai, ösztönei, érzelmi késztetései vagy impulzusai, nincsenek saját energiataralékai.” (Tucker, 1955. 62.)

I. táblázat. A szovjet ideológia és társadalomkép változásai, s benne a pszichológia és Pavlov helye (részletesebben ld. ennek szakaszaira: Pléh, 2024a)

Korszak	Ideológia	Pszichológia	Pavlov helye
1920-as évek	Determinizmus	Viselkedési	Pozitív, magyarázó
1930–48	Új Ember, akarat	Tudat aktív	Mechan. materialista
1948-1960	Determ. centralista	Pavlov-elvű	Minden alapja

A kívülről irányítottság az emberre nézve azt is jelenti, hogy a Pavlov-kultuszt nem a tudósok kezdeményezték, hanem a párt irányította.

„Bikov akadémikus szerint, akinek a szerepe a pavlovi forradalomban hasonlított Liszenkoéhoz a genetikában, az egész változás a 'párt irányító szerepe' mellett ment végbe. Ebben az új, egyszerre voluntarista és determinisztikus emberképben a mindent átfogó kondicionálás irányítója, a determinisztikus folyamatok mintegy érvényesítője az ember felé a központi apparátust képviselő párt.” (Tucker, 1955. 144.)

A Pavlov-kultusz elindítása a centenárium kapcsán központi akaratra történt. Az Orvosi és a Tudományos Akadémia közös 1950-es ülésének szervezésében Pavlov munkásságáról az irányító szerepet közvetlenül a Sztálin által a Pavlov-kultusz ülések szervezésével megbízott Georgij Malenkov és a neves kulturális cézár Andrej Zsdanov fia, a vegyész Jurij Zsdanov, akkor még Sztálin veje látták el, Sztálin személyzeti instrukciói alapján. Az ülés már a felütésében egyértelműen kifejtette, hogy mi is volt Pavlov központi szerepe a sajátos embertudományi russzifikációban:

„a fiziológia világát két korszakra osztjuk – a Pavlov előtti és a pavlovi korszakra. Ugyanígy oszthatjuk fel a pszichológia történetét is. A Pavlov előtti pszichológia idealista világnézeten épült fel – a pavlovi pszichológia lényegében materialista pszichológia.” (Bikov, idézi Ajrapetjanc és Asztratjan, 1953. 16.)

Pavlov tudományos értelmezése és alkalmassága az ideológiai szerepre

Sztálin kulturális politikája számára Pavlov is a II. világháborút követő *nacionalista kommunizmus* egyik hőségé vált. Olyan orosz tudós volt, akinek szellemi örökségére sok mindent rá lehetett bízni. Ennek etnikai felhangjai is voltak. A Sztálin felügyelte vitákban a kiszemelt 'rosszak' közül többen zsidók, örmények és grúzok voltak, míg a nagy nyertesek, a nálunk is kultivált s hamar lefordított Bikov (1953) és Ivanov-Szmolenszkij (1952) tősgyökeres oroszok. Ezen viták részleteit a Pavlov-ülésen Windholz (1997) mutatja be. Fontos emlékeztetnünk arra, hogy az 1940-es évek végétől folyó sztálini tudományos viták nem voltak tartalmukban koherensek. Közös mozzanatuk a kozmopolitizmus hidegháborús bírálata és a kritika-önkritika retorika erőltetése volt, mint az ifjú Zsdanov (1952) magyarul is bemutatta az MTA központi lapjában. A liszenkói genetika és a pavlovizmus között volt azonban egy közös mozzanat: a determinizmus és a transzformizmus összekapcsolása: a párt akarata szerint, a természet törvényeit és plaszticitását használva alakítjuk az élővilágot és az embert.

A Pavlov-vitában az elhajlónak címkézetteket egzisztenciálisan és intellektuálisan diszkreditálták, de talán Sztálin 1953. márciusi halála miatt is, eltérően az 1936–37-es tudományos perekétől, s ennek során több, korábban párt-kedvenc pszichológus, például Talankin kivégzésétől, a „rosszakat” a Pavlov-vita nyomán már nem állították bíróság elé. Az elvárás az új módiban a kritika-önkritika ciklusába szervezett önostorozás volt. Az igényes kutatók ezt csak látszólag vállalták, s kritikát is kaptak a nem kielégítő vagy nem őszinte önkritikáért. Pjotr Anohin (1898–1974) *funkcionális rendszer* fogalmát a pavlovi ortodoxia túl belsőnek tartotta, s Leningrádból Rjazanyba száműzték, hogy azután az 1960-as években az agyi szerveződés kibernetikai alapjait hirdetve váljon újra elismert szerzővé (Anohin, 1965). Leon Orbelit (1882–1958), a Pavlov Intézet igazgatóját (1936–1950) és az egész Pavlov-birodalom vezetőjét is elmozdították, mivel nem látta be a dialektika szerepét a pavlovizmusban. 1956-ban azonban ő alapította a Szecszenov Összehasonlító Élettani Intézetet Leningrádban. Ivan Beritasvilit (1885–1974), akinek orosz szerzői neve néha Beritov volt, azért bírálták, mert szabadon mozgó állatokkal kísérletezett, és a magasabb viselkedés mögött emlékképeket tételezett fel. Kisebb visszavonulás után folytatta munkáját Tbilisziben (Beritashvili, 1971), és az IBRO, a nemzetközi agykutatási szervezet egyik alapítója lett. Vagyis a szovjet akadémiai Pavlov-vita vesztesei néhány évig nehézségekkel néztek szembe, de utána folytatták modern idegtudományt használó és belsőbb tényezőkre irányuló munkájukat. A vita személyi oldalában ugyanakkor nem nemzedékváltás volt, hanem versengés a pozíciókért a Pavlov-intézményi hagyatékban. A nyertesek, Bikov (1886–1959) és Ivanov-Szmolenszkij (1895–1982) ugyanabba a nemzedékbe tartoznak, mint a vesztesek, mindannyian még Pavlov közvetlen tanítványai voltak. Ez azért (is) releváns, mert a magyar közegben viszont a pavlovizmusban megfigyelhető volt egy ifjútörök-hatás.

A pavlovizmusnak a nevezetes ülészakon tudományosnak tartott kiinduló jellemzője volt a *holizmus*. A kor sajátosan értelmezett marxizmusában, miközben az osztályérdek és ideológia mindent egészlegesen áthat a társadalmi életben, az egészségességi felfogás az emberre befelé vetítve is megjelenik, éppen a feltételes reflexek elméletében. A feltételes reflexes tanulási modell mindenre érvényes az emberben, a szervi működésektől az iskolai tanulásig. Ahogy Zádor Imre (1951. 1171.), az MTA későbbi Pavlov Bizottságának titkára fogalmazta meg az első magyar nyelvű Pavlov-kötetről írva az Akadémia központi folyóiratában:

„Az idegrendszer szerepének a jelentősége az orvostudomány új elméleti alapja. Pavlov vizsgálatait szerint a szervezet valamennyi működését az idegrendszer

szabályozza; magasabbrendű emlézőknél és embernél az idegrendszer fejlettebb részének, az agykéregnek működése a legfontosabb ebben az irányító munkában.”

A szovjet indítású pavloviánus kontextusban a holizmus mást jelent, mint az 1920–30-as évek német kontextusában. Míg a német holizmus értelmet és szerveződést keres, mint Mitchel Ash (1995) elemezte, addig Pavlovra vonatkoztatva a holizmus egyrészt *a szervezet átfogó egyvelű modelljét* jelentette, másrészt egy tudományszervezési eszményt. Egyetlen közös tudományos modellbe lehet kényszeríteni minden területet, a neurobiológiától és a klinikai orvoslástól kezdve a pedagógiáig és pszichológiáig. Mint Joravsky (1977. 474.) rámutatott, egy különös házasság kötötte Pavlov központi, a tudományokon átívelő szerepe (a szintetikus világgép) és a kommunista párt s vezetőjének irányító szerepe között.

„Sztálinista módon a mechanikus elemzés, a pszichikum idegműködésre történő redukciója a mechanikus szintézis, egy szintetikus világnézet részévé vált, a szintetikus szó mindkét értelmében: mindent átfogó és kivonat. Pavlov hipotézise a pszichikum reflex működésre történő visszavezetéséről és a pszichikum visszavezetése a társadalmi-gazdasági formációk történetileg fejlődő funkcióira Marxnál pusztán egyetlen doktrína alkotó elemeivé váltak. [...] Bár ez emberi viselkedés meghatározottsága kettős, feltételes reflexek és társadalmi-gazdasági folyamatok hatálya alatt áll, az autoritér szándék a pszichikum legmagasabbrendű kifejeződése, és a legmagasabb tekintély alatti szinten mindenkinél élen kiemelték az egyéni felelősséget.”

Pavlov piedesztálra helyezésének ideológiai és szakmai oka a reflex fogalmából is előtérbe helyezhető *determinisztikus emberkép*, az ember kontrollálásának lehetőségével együtt. Ez a determinizmus egyben minden belső tényező háttérbe szorítását jelentette, beleértve a humorális és neurális belső tényezőket s azok kutatását is. Ugyanakkor ez a tanulás mindenhatóságának kiemelésével Pavlovot egyben egy kincstári szocialista optimizmus jelszóhordozójává is felkínálta.

A pavlovizmus másik jellemzője retorikai. Ez egy laza, kiterjesztett érvrendszert jelentett a pavlovi terminusok alkalmazásában, mely mind Pavlov ideológiai értelmezőinél, mind a retorikához kényszerűen alkalmazkodó természettudósoknál megjelenik. Pavlov fogalmai, mivel neurobiológiaként tetszelgő viselkedési fogalmak, igen könnyen illeszthetők minden magyarázathoz s dogmatikus vagy új értelmezéshez (analízis-szintézis, dinamikus sztereotípiá, „*mi ez*” reflex s hasonlók).

Az orosz–szovjet világban, már a Pavlovról tartott imént említett ülésen, de utána, a szovjet pszichológusok szervezte 1952-es ülésen is sok vita folyt arról, hogy *mi is a pszichológia helye ebben a pavlovi keretben*, mennyire van itt szó (ismét) neurális redukcionizmusról. A pszichológusok maguk, a magán az ülésen vezeklő hozzászólásra engedélyezett Tyeplov és Rubinstein, később az egyik új intézményvezető, Alekszandr Szmirnov (1952), természetesen igyekeztek megvédeni a pszichológia viszonylagos önállóságát, amiben a szovjet közegben két tényezőre alapoztak. Mindkét tényező a késői pavlovi munkássághoz kapcsolódik, s olyan mozzanatok, melyek emberi értelmezést és emberi vizsgálati személyek használati közegét, humán kísérleti pszichológiát kívánnak meg. Az egyik a *tipológia előtérbe állítása*. Az 1910-es évektől felmerült már Pavlovnál, hogy az ingerület és gátlás közti egyensúly lehet a kutyák közti különbségek jellemzésének egyik fontos módja. Azután, az 1920-as években, néhány drámai esemény, a laboratóriumi árvízkarok és az erre adott kutyareakciók különbsége megmutatják számára, hogy a kutyák temperamentum-eltérései az ingerület és gátlás erősségében és ezek viszonyaiban (kiegyensúlyozott vagy kiegyensúlyozatlan) érhetőek tetten (Pavlov, 1978a;

Todes, 2014). Nekünk, pszichológusoknak lesz a feladatunk – mondják majd Pavlovot értelmezve Tyeplov (1956) és követői – a pavlovi kutyákon megalapozott néhány tipológiai megfigyelés tényleges kidolgozása az emberi tipológiára.

A másik, a szovjet pszichológusok Pavlov-értelmezésében fontosnak látott lehetőség pedig a *második jelzőrendszer* folyamatainak előtérbe helyezése, mint ahol összekapcsolható a természeti és társadalmi determinizmus. Pavlovnál a második jelzőrendszer eleinte csupán alkalmi megjegyzés volt a hisztériásokról, akik nem tudják szavakban kifejezni magukat. Innen ugrik át egy intézeti szemináriumon annak tételezésére, hogy az analizátorok működése jelzések rendszerét eredményezi, s embernél a szavak ezen jelzések jelzései (Todes, 2014). Maga a pavlovi analizátor-felfogás jelzőrendszerként értelmezése főként a 2. jelzőrendszer tételezése révén került előtérbe. A két jelzőrendszer viszonya a tipológiában és a patológiában lenne jelentős. A művészekre és hisztériásokra az első jelzőrendszer, a tudósokra a második jelzőrendszer és a homloklebeny kiemelt szerepe lenne jellemző (Pavlov, 1978b).

A Pavlovot követő hivatalosság majd úgy értelmezi a jelzőrendszerek koncepcióját, igencsak tévesen, mint Lenin (1964) tükrözésméletének neurobiológiai értelmezését. Pavlov néhány megjegyzése vált egy egész pavloviánus humán kísérleti pszichológia és fejlődéslektan kiindulópontjává. Ebben kiemelt közvetítő szerepe volt a szovjet közegben a Vigotszkij-iskola részéről Lurijának, akinek erre vonatkozó elképzelései nemzetközi hírnevet is hoztak neki (Luria, 1961; Luria és Yudovich, 1959): hogyan jelenik meg a beszéd viselkedésszabályozó szerepén keresztül a társadalmi ellenőrzés a mentális élet felett.

A kommunista párt irányította Pavlov-kultusz hamar érvényesült a baloldali értelmiség egészében, nemcsak a Szovjetunióban. Érvényes volt például az 1950-es években a francia baloldali értelmiségre nézve is. A francia baloldali pszichológusok senior nemzedéke, például Henri Wallon (1925, 1955), már korábban is abban látta a pavlovizmus jelentőségét, hogy lehetővé teszi kompromisszumot találni az elme biológiai, anyagi alapjai és az emberi rugalmasság között.

„Pavlov kísérleteinek következtetései pontosan illeszkednek a dialektikus materializmus kereteibe, amely egyszerre feltételezi a valóság alapvető egységét és annak fejlődését az egyre differenciáltabb létformák felé.” (Wallon, 1955/1963. 79.)

Pavlovnak a szovjet–oroszkontextuson túl a kelet-európai országok felé sajátos retorikai szerepei is voltak. Azt, hogy itt nemcsak magyar kontextusról van szó, hanem a szovjet dominálta kelet-európai régióról, jól mutatják a Pavlov-hatások az NDK pszichológiájában. A később neves kognitív pszichológus Klix (1955) egy részletes Pavlov-méltatással kezdte pályáját, 1956–57-ben pedig, mint Busse (2000) részletesen bemutatta, nagy szakmai ideológiai vita folyt az NDK-ban a pszichológiai és pedagógiai neuroredukcionizmusról. A kelet-európai kultikus Pavlov-hatásnak a meglévő helyi hagyományokhoz viszonyítva lett sajátos gyarmatosító jellege, melyben vezető mozzanat volt az *oroszosítás* és a nyugati törekvések visszatérő kritikája.

A magyar pszichológia helyzete az 1950-es évek elején: kik fogadják a pavlovizmust?

A magyar pszichológiának több szempontból zaklatott és fenyegetett helyzete volt az 1950-es években. Ennek voltak *politikai mozzanatai*. 1949-től egy sztálinista működési elvű, felülről lefelé irányító kommunista párt volt a kizárólagos politikai mozgalom, mely a magyar társadalom működését önjelöltként irányítani volt hivatott. Ugyanakkor

a minket érdeklő kérdésekben a magyar kommunista párt politikájában összezsúfolódott a marxista bolsevik társadalomértelmezésnek az 1. táblázaton látható két utóbbi szakasza, a '30-as évek és az '50-es évek világa. A pártos voluntarizmus a '30-as évek transzformista világa, míg a radikális centralizált determinizmus az '50-es évek világa, s e kettő vitája értelmezhetővé teszi a párton belüli konfliktusok egy részét is.

A modern pszichológiát az industrializáció és urbanizáció világában, a tényleges szekularizáció közepette ember és pálya egymásra találása, ember és partner egymásra találása, a feszültségek és a mentális zavarok oldásának igénye alakította hivatássá. A radikális társadalmi forradalmárok, de az egyházi konzervativizmus számára is ez mindig tévút volt. Nem az ember bajait kell megoldani, hanem a világot megváltoztatni, vagy legalábbis rétegek s nem az egyének gondjait kell látni s tematizálni. A konzervatívok számára a pszichológiával szembeni fenntartások lényege, hogy a hagyományos egyházi papi és lelkészi szerepek támaszt biztosítanak minden közegben. A közösségre hivatkozás pedig mind a baloldaliak, mind a konzervatívok számára biztos menedék a modern egyén elmagányosodásával, ezzel a polgári métellyel szemben. Ezek a jelszavak minden közegben a pszichológus hivatás ellen szóltak. Ennek a 'forradalmi változtatásban' jelent meg az 1950-es évek magyar közegében is a pszichológia háttérbe szorítása a mindehhez nevelési programokkal s a közösségi jelszavakkal.

A sajátos helyzet ebben a korban, hogy a sztálinizmus két szakaszát, a transzformizmust (ez lenne a pedagógia nagy uralma) és a determinizmust (melynek eszménye a szovjet–orosz pszichológiában e korban Pavlov) egyszerre próbálják művelni, és megkísérik összeilleszteni az ember mentális világával foglalkozó szakmákban is.

Ez a politikai kettősség drámaian befolyásolta a pszichológia sorsát is, hiszen a kommunista párt a társadalom egészének irányítására volt hivatott, beleértve a felsőoktatást és a tudományt is. Ami a *pszichológiát* illeti: a pszichológia 1949-től kezdődően rendkívül korlátozott közegben maradt meg (Pléh, 2024b). A Budapesti Egyetemen (ekkor már ELTE) három év belső küzdelem után újjáalakult a Pszichológia Tanszék, először Várkonyi Hildebrand professzorátusával, majd a Bécsben Karl Bühlernél doktorált Kardos Lajos vezetésével, és kénytelen volt beilleszkedni a kor pedagógiai retorikájába. Az Országos Neveléstudományi Intézet, a Mérei Ferenc vezette, nagy pszichológiai kihatású, de rövid életű Intézet megszűnt, ugyanakkor a német iskolázottságú Molnár Imre irányításával megmaradt a még Ranschburg Pál elindította Gyermeklélektani Intézet, de ez is pedagógiai fenyegetés alatt. Az alkalmazott pszichológiák csak szivároghva, egy-két helyen léteznek, például a MÁV alkalmassági vizsgálatában. A mai értelemben vett klinikai pszichológia, különösen a pszichoanalízis üldöztetése révén, gyakorlatilag és elméletileg is eltűnt a színről (Mészáros, 2019). Eközben a pszichológia, akárcsak a '30-as évektől a szovjet pszichológia egészen a '60-as évek elejéig, a nevelés általános transzformista ideológiájának vált alárendeltjévé.

Magyar közeg a Pavlov-befogadásra

Az MDP irataiban Pavlov már 1949-ben megjelenik. 1949. augusztus 29-én javaslatot fogad el a pártvezetés Pavlov évfordulójának megünneplésére (T. Varga, 2008. 230.). Mind a hazai filozófia, mind az ideggyógyász szakma frissen és lelkesen reagált ezekre az igényekre, még a feladatokat és ellenségeket kijelölő szovjet akadémiai ülés előtt, már a centenárium kapcsán. A Pavlov-kultusz a marxista filozófusok számára dialektikusan nyitott volt a tudat irányába. A neurológusok első spontán reakcióiban Pavlovnak nagy szerepe volt a neuroredukcionizmusban, az elme zárójelbe tételeiben. Lehoczky Tibor, korábban a klinikán dolgozott vezető neurológus, az István Kórház főorvosa 1950-ben az *Orvosi Hetilapban* adta meg ezt a redukcionista hangot:

„Pavlov, a logikusan és világosan gondolkozó zseni, minden elmetípust elvetett, mint olyan absztrakt entitást, amely a központi idegrendszerrel függetlenül működne. Szerinte, az állatok és az ember minden viselkedését meg lehet magyarázni a veleszületett és szerzett, vagyis a feltételes reflexek hatalmas hálózatával.” (Lehoczky, 1950. 1231.)

Az ideológiai Pavlov-értelmezés

A filozófiai doktriner munkát a szovjet Pavlov-kultusz 'hazahozatalában' Rudas László és Fogarasi Béla végezték el. Rudas László (1885–1950), az egyik keményvonalas moszkovita ideológiai vezető, aki 1949. szeptember 29-én tartott Pavlov-megemlékezést a Magyar Tudományos Tanácsban, a kommunista párt tudománypolitikai fórumán. A dolgozat azonnal, az októberi számban megjelent a párt központi ideológiai lapjában (Rudas, 1949), s az orvosi lapok ezt azonnal kivonatolták. A kor igencsak kemény volt. Erre fontos emlékeznünk a Pavlov-recepció kontextusában is. Ugyanebben a lapszámban ismertetik a kivégzett „Rajk László bandájának” ügyeit.

Maga a Pavlovot 'harcos materialistaként' megjelölő dolgozat a sztálini Pavlov-renezsánsz két vonását mutatja. Pavlov az orosz tudománynak a nyugat elhanyagolta hőse. Eközben, bár látszólag mechanikus materialista, igazából, bár nem ismeri a valódi marxizmust, megengedi a tudatot. Pavlov

„[a]zt hitte, hogy mechanikus materialista, de egész elmélete és kutatási eredményei ellentmondtak ennek az eszményképének” (Rudas, 1949. 678.).

Pavlov, miközben természettudósként magyarázza a lelki életet, megengedi, hogy a mentális tartalmakat társadalmi tényezők határozzák meg. Rudas figyelemreméltóan játszik a szavakkal, amikor azt hirdeti, hogy a gondolkodás az 'agyműködés terméke', de nem azonos azzal:

„a dialektikus materializmus feltétlenül elismeri, hogy a gondolkodás az agy terméke és mint ilyenek, a legszorosabb összefüggésben kell állnia azokkal a fiziológiai folyamatokkal, amelyek az agyban végbemennek. Ugyanakkor visszautasít minden kísérletet, hogy a gondolkodást azonosítsák ezekkel a fiziológiai folyamatokkal, vagy ezekre visszavezessék, vagy ezekből levezessék.” (Rudas, 1949. 280.)

Rudas szerint Pavlov az agy egészét látó holisztikus kutató. A részekben elveszőkkel szemben

„Pavlov számára az agyműködés az egész agy működése [...] Számára az agy-
tevékenység 'összefüggő folyamat, minden idegelem, minden inger és minden
körülmény befolyása alatt áll.' Itt tehát dialektikus kölcsönhatás áll fenn az agy,
mint egész és az agy idegelemei között.” (Rudas, 1949. 685)

Rudas előadása a dialektikus szómágiát is illusztrálja Pavlov kapcsán:

„a materialista dialektika szempontjából a legfontosabb Pavlov elméletének az a része, amely az izgalom és a gátlás egymásba való átcsapásáról szól. Az agykéreg sejtjei a feltételes inger hatása alatt az izgalom állapotából átmennek a gátlás állapotába és fordítva. Ez lényegét tekintve, nem egyéb, mint az ellentétek egységének és egymásba átcsapásának dialektikus törvényszerűsége fiziológiai téren kísérleti-
leg igazolva.” (Rudas, 1949. 686.)

Hasonlóan fogalmazott a neurológus Zádor Imre, egy még a Pavlov Bizottság megalakulása előtt a filozófusoknak az MTA II. Osztályán 1952. február 18-án tartott, Lenint és Pavlovot összeboronáló előadásában. Figyeljünk a dialektikus hablatyra:

„Az agykéreg működésének belső ellentéteire Pavlov mutatott rá először. Az ellentétek harca biztosítja az agykéreg dinamikus működését és állandó fejlődését. Ilyen ellentétek az ingerület és gátlás, irradáció és koncentráció, analízis és szintézis.” (Zádor, 1952. 32.)

Ez az alaphang adja meg a filozófiai Pavlov-értelmezést, a 2. táblázat 1. oszlopának megfelelően. A Pavlov-értelmezésnek az ideológiai mellett két tudományos változata volt, mint a 2. táblázat második és harmadik oszlopa mutatja.

2. táblázat. *A pavlovi elvek háromféle értelmezése a magyar '50-es években (Pléh, 2023 nyomán)*

Ideológiai Pavlov: Fogarasi, Rudas, Zádor	Orvosi Pavlov: Hetényi, Zádor, Lissák, Nyíró, Gegesi	Pszichológiai Pavlov: Molnár, Kardos, Marton
Kondicionálás/ determinizmus	Nervizmus mindenütt. Regulációs betegségek	Kísérletezés
Szervezet és társadalom magyarázata	Belorvosi és pszichiátriai magyarázat	Tanulás minden kulcsa
Külső konstrukcionista	Neurális gyógyászat: altatás/ gátlás	Nem konstrukcionista
Holisztikus és orosz	Holisztikus szabályozás	Részletező
Dialektikus retorika. Tagadás tagadása	Nem szövettani funkcionalizmus	Funkcionalista

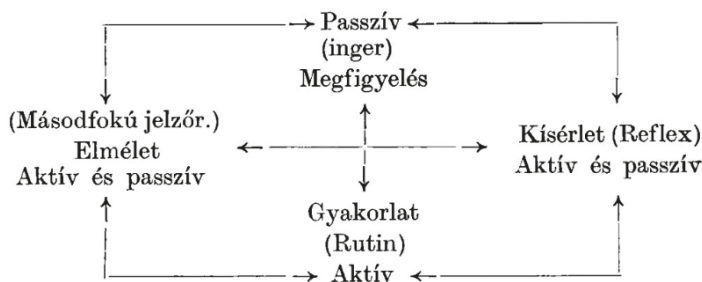
A pavlovizmus a korban a magyar közegben is egy sajátos *tudomány-rendszertani holizmusnak* a képviselőjeként is értelmeződött, mind az ideológiában, mind a szaktudományokban, s ebben a keretben helyezték el a pszichológiát is. Az MTA Közgyűlésén 1954-ben – ugyanott, ahol az akkori miniszterelnök, Nagy Imre is felszólalt – Fogarasi Béla, a kor egyik ideológiai vezére a tudományok rendszerezéséről a következőket mondta:

„Igen érdekes a lélektan, a pszichológia helyzete. Eredetileg a lélektan a filozófiához tartozik. A 19. század folyamán fokozatosan előtérbe nyomultak a lélektan természettudományi vonatkozásai. Kialakult a kísérleti lélektan. Ám szigorúan természettudományi megalapozást a lélektan csak a pavlovi fiziológia által nyert. A lélektant természettudományi alapon kell továbbfejleszteni, de nem hanyagolhatóak el társadalomtudományi vonatkozásai sem. S éppen a pavlovi tan az, amelynek alapján teljesen egybekapcsolhatjuk e kettős vonatkozást.” (Fogarasi, 1954. 93.)

Az ülésen a Rákosi-rendszer által visszahívott, 1912 és 1952 között Olaszországban dolgozott vegyész Korach Mór, aki majd 1956-ban lett az MTA tagja, ezt mondja a tudományok rendszerezéséről:

„A történelmi fejlődés [...] feltűnően megfelel a pavlovi normáknak: megfigyelés – kísérlet – gyakorlat – elmélet egyrészt, inger – reflex – rutin – másodfokú jelző-rendszer” (Korach, 1954. 288.).

Korach ezt az aktív és passzív tudományos kutatási szakaszok sajátosságaként egy ábrán is megfogalmazza (1. ábra).

1. ábra. Korach Mór (1954. 289.) elképzelései a pavlovi kísérletezés és a természettudományos kísérlet filozófiai elméletének kapcsolatáról

A pavlovi gondolatmenet holisztikus jellegét a biológiai organizmusra vonatkoztatva a kísérletező aktív idegtudósok is fenntartották a magyar közegben is. A *Magyar Filozófiai Szemle* egyik igen korai, 1958-as számában két neurofiziológus ezekkel a szavakkal indította dolgozatát.

„A pavlovi tanítás azért válhatott általános biológiai, sőt világnézeti vonatkozásban is bizonyító értékű tudománnyá, mert minden részében, szemléletében gyökeréig dialektikus, fejlődő, mozgó, lezáratlan tudomány. A magasabb idegműködés tudománya néhány évtizedes fejlődése során számos új területet hódított meg, befelé és kifelé egyaránt elmélyült és kiterelvényesedett.” (Lissák és Grastyán, 1958. 53.)

Ugyanakkor a már ebben a dolgozatban az agytörzsi aktivációs rendszer jelentősége és az elektrofiziológiai módszertan mellett érvelő kutatók (ezek provokatív gondolatok a pavlovi ortodoxia számára) felfogásában a pavlovi örökség dialektikája a kutatói nyitottságot jelenti, s nem a filozófiai szövirágokat.

„A pavlovi tanítás mélyen dialektikus fejlődő és ebben az értelemben lezáratlan jellege megköveteli a kutatástól, hogy a kor aktuális technikai és szemléleti adottságainak teljes tárházát felhasználja a továbbfejlesztésben. [...] Új elvek alkalmazásánál a kísérleti munka egy-egy új periódusában mindig jelentkeznek a pavlovi tanítás hivatlan védelmezői is. Ezek az opportunisták bírálók többnyire Pavlov önkényesen kiragadott megállapításaira hivatkozva, objektív tények és érvek, valamint a vizsgáló módszerek természetének alapos ismerete nélkül bírálják és a józan szakértő benyomását keltve, esetenként súlyosan hátráltatják a haladást. A pavlovi tanítás ‘védelmezésének’ ez a módja a fentebb ismertetett elvek kutatása kapcsán is megnyilvánult, főként abban a formában, hogy a kutatók Pavlovnak a kéreg jelentőségével kapcsolatos megállapítását tagadják.” (Lissák és Grastyán, 1958. 64.)

Ideológiai ráadás: Lukács és a pavlovizmus

A Pavlov-eszmerendszerhez történő igazodás igen erős volt a magyar marxisták körében. A hivatalosságban nagy szerepet játszó Rudas és Fogarasi, mint láttuk, gyorsan reagáltak az új jelszavakra. A számos kérdésben az iskolás marxizmus ellen küzdő Lukács György viszont jóval lassabban, ugyanakkor kreatívabban reagált. Egy szűk körben tartott előadásában 1955-ben már dicsérte Pavlov dezentropfizációját.

„A tudomány még az embert érintő legbelsőbb kérdésekben is arra törekszik, hogy ezt a tudást függetlenítse a mi érzékeink által meghatározott észleletektől is. Csak egészen röviden utalok a Pavlov-féle pszichológia óriási jelentőségére, amely az eddig olyan, hogy úgy mondjam, félig belletrista, félig tudományos pszichológia helyébe kísérletet tesz egy igazi tudományos pszichológia megteremtésére.” (Lukács, 2011. 119.)

Ennek részletes kidolgozása azonban a hatvanas évekre várt. Lukács György hatalmas, 1600 oldalas esztétikájának 2. kötetében fejt ki egy új *reprezentációs forma* elméletet, melyben a művészi tükrözés fogalmának egy Pavlovra is hivatkozó értelmezését is adja, a történeti, a lenini tükrözésfogalmat és a megismerésmódok (köznapi, tudományos, művészi) koncepcióját alkalmazó fő érvelése mellett. Ennek lényege, hogy a Pavlov-féle 1. (szenzoros) és 2. (nyelvi) jelzőrendszer közé beiktatja az 1. *'jelzőrendszert*. Ez érzéki közvetlenségben megfelel az első jelzőrendszernek. Az a vonása pedig, hogy jelzések jelzéseiből összegezódik, a második jelzőrendszerrel rokonítja. Mintegy lehetővé teszi a társadalmi hatásokat az észlelésre, és a képzeletért és a művészet belső oldaláért felelős.

Lukács esztétikájában a mimesisnek, a művészi tükrözésnek van központi szerepe, és a dezantropomorfizáló tudomány és a teleologikus-antropomorf mindennapi gondolkodás között mintegy fülúton álló különösség kategóriájának. Ezek belső reprezentációs oldala lenne az 1. *'jelzőrendszer*.

Mai kognitív terminológiát használva Lukács 1. *'rendszere* a metaforikus gondolkodásnak és a nyelvi metaforák testesültségének felel meg. Abban a korban azonban ennek lehorgonyozása a pavlovi retorikában afféle kiegészítés a pártelvárások felé.

„Az 1. *'jelzőrendszer* funkciója és lényege Lukács szerint az, hogy az ember egyetlen érzéki aktus segítségével bonyolult tárgyi tartalmakat és összefüggéseket képes felidézni, a felidézés által 'a külső és benső világ konkrét tárgyiasságát átfogóbban, mélyebben, gazdagabban, több oldalról' képes megközelíteni.” (Erős, 1973. 745.)

Lukácsot a Pavlov-retorikával való felületes ismerkedés alapján bosszantja, hogy Pavlov – egyik szemináriumi megjegyzése szerint – az 1. jelzőrendszer dominanciáját a művész típushoz, a 2. jelzőrendszer dominanciáját viszont a tudóstípushoz rendeli. Lukács saját megismerés mód elméletében az 1. jelzőrendszer világa a hétköznapi megismeréshez tartozik. A dezantropomorfizáló tudományos gondolkodásmódnak a 2. jelzőrendszer felel meg, és a művészethez szükség van valamire a kettő között, hiszen a művészet sem a mindennapiság terepe.

Ami a pártelvárásokat illeti, Lukács megkésett a revideált Pavlovval. Mire Lukács kidolgozta az 1. *'* felfogást, Pavlov már a hivatalosságban is a múlt részévé vált. Egy évtizeddel később az új nemzedék magyar marxista pszichológusa azzal kritizálta Lukács 1. *'jelzőrendszer* koncepcióját, hogy túlságosan kötődik Pavlov érzékiségéhez. Azt javasolta, hogy a mögöttes pavlovi metaelméletet fel kell váltani a Vigotszkij-iskola munka- és tevékenységalapú metaelméletével (Erős, 1973). Egy újabb nemzedék múlva László János (2007) pedig azt emelte ki, Mérei utalás-koncepciójára, Brunerre és Ricoeurre utalva, hogy az 1. *'jelzőrendszer* koncepciójának gondja az volt, hogy megmaradt az individuális élményértelmezés szintjén, nem tudott átlépni a társas jelentésteremtésre, ami pedig a művészi élmény kulcskérdése.

A Magyar Tudományos Akadémia Pavlov Bizottsága

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA), a kommunista párt mintegy két évig tartó habozó taktikázása után, 1949-ben átszervezésre került. Maga a habozó taktikázás azzal volt kapcsolatos, hogy a kommunista párt egy ideig alternatív tudományirányító szervezetet üzemeltetett: a Magyar Tudományos Tanácsot (MTT). (Rudas is itt tartotta említett előadását.) Feltehetően szovjet sugallatra, ennek a Tudományos Tanácsnak külön működtetése helyett, a fordulat évében, 1949-ben úgy döntöttek, hogy összeolvasztják az MTT-t és az MTA-t, ami 1949. decemberre meg is történt. Ennek keretében az Akadémia tagjainak felét visszaminősítették vagy kizárták, és az intézményt új, megbízható tagokkal töltötték fel (ennek részleteiről ld. Potó, 1994; Huszár, 1995). Az Akadémia vezetői ettől kezdve meglehetősen engedelmes hivatalnokok voltak. Egyre nagyobb szerepe volt a főtitkárnak, aki az első szakaszban a kommunista matematikus Alexits György (1899–1978) volt, ő korábban az MTT apparátusát is vezette. Az MTA elnöke a számunkra a Pavlov Bizottság személyzeti politikája miatt is közvetlenül is releváns Rusznyák István (1889–1974), a Korányi-féle belgyógyász iskola képviselője volt. Az 1930–40-es években nagy tekintélyű belgyógyász professzor volt a Szegedi Tudományegyetemen, 1937/38-ban orvoskari dékán is. Az üldözött zsidó professzort az egyetem szolidaritási akciókkal támogatta, deportálása után pedig az egyetem közbenjárására Auszriából visszaszállították Budapestre. 1945 után számos dologban a sztálinizmus (majd a kádárizmus) kiszolgálójává vált, 1949-től 1970-ig volt MTA-elnök. (Rusznyák belgyógyászati szakmai és tudománypolitikai életéről Fazekas, 2003 ad jó összefoglalót).

Az Akadémia a tudományos élet központosításának vált sajátos szervezeti rendszerévé, melynek működése eközben kiegészült az ide integrált, illetve ekkor kialakult kutatóintézetekkel. Az Akadémia működésében egészen az 1980-as évek elejéig a párt-döntések és a párt-döntéseket átvivő akadémiai bizottságok munkája dominált.

Ebben az átalakult akadémiai közegben és közvetlen szovjet értelmezések mintegy kényszere alatt született meg a szovjet Pavlov-ülések hazai értelmezésének összehangolására sok egyéb, szakági és szakszervezeti Pavlov Bizottság mellett az MTA Pavlov Bizottsága.

A Bizottság egész felépítése és szervezeti működése alapvetően a pavlovizmus klinikai orvostudományi értelmezéséből indult ki. Az elnök a belgyógyász Hetényi, de az orvosi jellegnek megfelelően a Bizottság munkáját ténylegesen szervező titkárok is orvosok voltak. Az első szakaszban Zádor Imre, majd az ő „kitisztogatása” után Katona Ferenc.

A Bizottság külső története és tagjai

Az MTA Pavlov Bizottsága mintegy öt és fél évig működött.

- 1952. november 6-án az MTA elnöksége létrehozta a bizottságot, mint arról az elnökségi jegyzőkönyvek tanúskodnak.
- 1953. április 30-án a Bizottság összetételét az Elnökség megváltoztatja, részben a titkár letartóztatása, részben profilbővítés miatt.
- 1958. február 7-én, a forradalom után a Bizottságot az MTA-elnökség megszünteti. Szerepét a mi szempontunkból a Pszichológiai Bizottság veszi át (Pléh, 2024b).

A bizottság elnöke *Hetényi Géza* (1894–1959) belgyógyász volt, aki 1949-ben lett MTA-tag. Hetényi, akárcsak Rusznyák István, a Korányi-iskolából induló belgyógyász volt.

Varró (2008), Hetényi monográfiusa is úgy értelmezi Hetényit, mint a Korányi-hagyomány szellemi örökösét a teljes ember előtérbe állítása, a szabályozási betegségfelfogás és a társadalmi kontextus értelmezése révén.

Amikor Hóman Bálint kultuszminiszter 1936-ban Korányi Sándor nyugdíjazása ürügyén az egész klinikát megszüntette, a professzori címre várományos Rusznyák István már 1931 óta a Szegei Egyetemen volt belgyógyász. Hetényi viszont a Korányi Klinika orvosi karának maradványaiból egy magánklinikát hozott létre a Városligetben, a Stefánia sétányon. A háború után aztán mintegy helyet cseréltek: Rusznyák feljött Budapestre, és lépcsőzetesen kiépíti kommunista karrierjét, belép a pártba, 1946-tól akadémikus, majd 1949 és 1971 között MTA-elnökként az MDP, illetve az MSzMP tudománypolitikájának fegyelmezett végrehajtója. Hetényi viszont a Szegei Egyetem Belklinikáján vette át 1947-ben Rusznyák helyét. Szegei belgyógyászként dolgozott, s mint akadémikus Szegedről vezette az MTA Pavlov Bizottságát. Kettejük szoros kapcsolata adta a Pavlov Bizottság mögé a személyi bizalmi keretet.

Az MTA Pavlov Bizottság vezetésére Hetényit mintegy predesztinálta, hogy már 1950-es akadémiai székfoglalójában is a belbetegségek idegrendszeri szabályozásáról szólt. Saját klinikai eseteit bemutatva Pavlov klinikus követője, Speranszkij (1950) elméleteire támaszkodva emelte ki a középagy szerepét az anyagcsere-betegségekben (Hetényi, 1950). Speranszkij kiemelése nem volt kockázatmentes. A szovjet akadémiai Pavlov-vitában ő is a rosszak közé sorolódott, mert túl nyugatias volt, és túl sok belső folyamatról beszélt. Speranszkij igen radikális neurális szomatikus betegségfelfogást hirdetett. Az ő elméletében még a bakteriális fertőzések is csak azért relevánsak a belbetegségek magyarázatában, mert megváltoztatják az idegi szabályozást – eszerint minden szomatikus betegség neurális eredetű lenne. Hetényi visszafogottabb volt: ő csak emésztőszervi és keringési zavarokat magyarázott neurális tényezőkkel. Hetényi sajátos kettőséget tételezett fel: az idegrendszeri szabályozás zavara okozza a betegséget, de azt, hogy éppen mi is lesz a baj, a szervek hajlama dönti el.

„Speranskij koncepciója a maga egészében utat fog törni magának és ez esetben a vegetatív betegségek csoportja is Speranskij nagy rendszerébe fog beleolvadni. [...] A különbség abban áll, hogy míg Speranskij kizárólagos szerepet tulajdonít az idegrendszernek, és a peripheriának csak az idegkészülékekre való visszahatását ismeri el, addig az én felfogásomban a peripheriának is tulajdonítok bizonyos helyi jelentőséget. Mégpedig olyan módon, hogy úgy vélem, azt, hogy betegség keletkezik-e vagy nem, valóban az idegrendszer dönti el, azt azonban, hogy milyen betegség és melyik szervben jön létre, a periphéria határozza meg. [...] Arra gondolok, hogy itt talán ugyanarról van szó, mint amit különböző embereken észlelünk akkor, ha azt nézzük, milyen reakcióval válaszolnak emocionális behatásokra. Az egyik ember szívdobogással, a másik hányingerrel, a harmadik hasmenéssel, a negyedik légzési nehézséggel, az ötödik valamilyen más affektussal reagál. Lehet, hogy ezeknek a reakcióknak a minőségét ugyanaz a tényező hozza létre, mint a vegetatív betegségek valamelyikére való készséget, így várható volna, hogy az emócióra szívdobogással reagáló ember hypertóniában, a gyomorfájós ulcusban, a hasmenéses enteritisben stb. fog megbetegedni, illetve ennek a betegségnek a jelöltje. [Ne gondoljuk, hogy itt valami affinitás alakul ki a pszichoszomatikus elmélettel. A Pavlov-ülésszakon az igen olvasott Bikov kiemelten tárgyalja, hogy amit ők mondanak, nem is hasonlít Alexander pszichoszomatikájához. P. Cs.] [...] Speranskij rendszere és a vegetatív betegségekről alkotott elmélet: testvér-elméletek és annak kifejezői, hogy a celluláris és humorális synthesisek után most már visszavonhatatlanul beléptünk a neurális synthesis korszakába. Bizonyosra vehetjük, hogy az idegrendszer központi szerepe betegségek keletkezésében mindinkább

előtérbe fog jutni, és ez talán egyes disciplinák átrendeződésére is fog vezetni. [...] Ehhez az kell, hogy a központi idegrendszerrel foglalkozó klinikusok, fiziológusok és pszichiáterek szoros egységben végezzék az idegrendszer tanulmányozását különböző betegségekben.” (Hetényi, 1950. 18.)

Hetényi egy összefoglaló cikkben bemutatta azt is, hogy magának az idegi szabályozásnak a gyomorfelekély mechanizmusában van egy perifériás, egy középagyi hipotalamikus (ő eredetileg erre hajlott) és egy kérgi értelmezése is (ez utóbbit képviseli Bikov és Kurcin, 1951; Bikov, 1953). Miközben Hetényi taktikailag hajlandó behódolni a győztes pavlovi tábor kérgi felfogásának, kiemeli, hogy itt mindenképpen az egész szervezetben érvényesülő szabályozási zavarról van szó. Hetényi tehát Speranszkij kultiválásával és a kéregalatti idegi szabályozó tényezők megengedésével kicsit eltért a pavlovi fővonaltól.

Igen tanulságos a Pavlov Bizottságra vonatkozó múltfelejtésre nézve, hogy miközben a pavlovi betegségfelfogást részletesen tárgyalja, sem Varró (2008) monográfiája, sem a Zallár és Varró (1994) szerkesztette Hetényi-émlékkötet, tucatnyi megemlékezéssel, meg sem említi Hetényi szerepét a Pavlov Bizottságban.

A Bizottság titkára *Zádor Imre* (1917–2002), sikeres és ambiciózus fiatal kommunista pszichiáter és neurológus volt, aki korábban a legjobb zsidó liberális baloldali orvosi körökhöz tartozott. A háború alatt munkaszolgálatos csapatorvos volt, és közben illegális kommunista. Ahogy Argejő Éva (2018) dokumentálta, Zádor fiatal partner volt befolyásos baloldali zsidó orvosok körében, akik közül sokakat üldöztek a fasiszták a háború alatt, és többen a pesti zsidó kórházban dolgoztak, amely az egyik utolsó szakmai menedékhely volt. A körhöz tartozott Rusznyák, az akadémia későbbi elnöke, valamint Szinetár Ernő és Bálint István is. Utóbbiak az 1950-es években a kommunista titkosrendőrség tagjaivá váltak, majd később az 1960-as években segítő szakmák kialakításával foglalkoztak. Bálint István, ahogy a veréseket egykor irányító orvoshoz illik, a munkaegészségügy felkent követévé vált (Bálint és Hódos, 1962), Szinetár pedig még a dinamikus pszichoterápia újbóli felfuttatásában is részt vett, kis kórházi közösségben, amit még a János Kórház igazgatójaként szervezett meg a maga számára mint József Attila Szanatóriumot (ld. Harmatta, 2019 elemzését). Ebbe a csoportba tartozott Hajdú Lili, a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület megszűnése előtti utolsó elnöke, a meghurcoltatások későbbi öngyilkos áldozata is.

Zádor maga ennek a csoportnak a junior tagjaként mint fiatal pszichiáter Steckel-követő pszichoanalitikus képzésben vett részt. Megbízható fiatal kommunista orvosként lehetővé tették számára, hogy a budapesti egyetemi pszichiátriai klinika junior munkatársaként szemesztereken át Svájcban képezze tovább magát. Ami intellektuális beállítottságát illeti, 1947-ben még lelkesen írt a pszichoanalitikus terápiáról a frissen újrarendített *Magyar Pszichológiai Szemlében*, de 1949-ben, a centenáriumi kapcsán már igen korán népszerű cikkekben is dicsérte Pavlovot (Zádor, 1949a, 1949b), majd 1950-ben a kommunista párt elméleti orgánumban is (Zádor, 1950a, 1950b). Pavlov pszichiátriai értelmezésében Zádor a neuroredukcionistaikhoz tartozott. 1950-ben Zádor magyar (Zádor és Moussong, 1950) és német (Zádor és Faragó, 1950) orvosi folyóiratokban is publikált szakmai ál-pavlovi cikkeket. Az intravénás gyors hatásidejű narkotikumok, mint például az Evipan hatását a skizofrén betegek élményeinek hozzáférhetőségére úgy értelmezte, mint a generalizált reflexgátlás (azaz a skizofrénia negatív tüneteinek) feltételezett gátlását, azaz a gátlás gátlását ezeknél a betegeknél.

Eközben karrierje is száguldott. Az 1950-es évek elejére, harmincas éveiben igen elkötelezett kommunista főorvos volt a János Kórház neurológiáján és a pár száz méterre levő Kútvölgyi Kórház pszichiátriáján. A János Kórház egészének főorvosa ekkor éppen Szinetár Ernő volt. Sok minden tette tehát Zádort jó jelöltté a Pavlov

Bizottság titkári szerepére. A mi szempontunkból fontos, hogy Zádor az első perctől úgy fogta fel, hogy az orvosi és a filozófiai dialektikus retorikai pavlovizmus mellett a pszichológiai pavlovizmust is terjesztenie kell. 1952 februárjában az MTA filozófusai számára tartott fejtágítójának már a címe is sokat mondó: *A materialista lélektan jelentősége és helye.*

„A feltételes reflexek és az ezekből összetett reflexláncolatok hatása a fejlődés során Pavlov szerint lényegében azonos a neveléssel, ez a módszer tehát a gyermeklélektan számára is gyümölcsözhető. Nincs szükség a különböző lélektani irányokra, mert, ha a pszichológusok alkalmazzák a pavlovi tételeket, akkor a pszichológiai kutatás minden területén azonos alapfogalmakkal, módszerekkel dolgozhatnak. Megszűnhet ezzel a pszichológusok többnyelvűsége, mely állandóan új iskolák alakítására vezetett.” (Zádor, 1952. 34.)

„A feltételes reflexek és az ezekből összetett reflexláncolatok hatása a fejlődés során Pavlov szerint lényegében azonos a neveléssel, ez a módszer tehát a gyermeklélektan számára is gyümölcsözhető. Nincs szükség a különböző lélektani irányokra, mert, ha a pszichológusok alkalmazzák a pavlovi tételeket, akkor a pszichológiai kutatás minden területén azonos alapfogalmakkal, módszerekkel dolgozhatnak. Megszűnhet ezzel a pszichológusok többnyelvűsége, mely állandóan új iskolák alakítására vezetett.”
(Zádor, 1952. 34.)

Ez a neuroredukcionizmus érvényes a klinikumban, de még a nevelésben is:

„Ha összehasonlítjuk Pavlov és Makarenko tanításait, számos azonos elvet találunk. A fejlődési szemlélet és módszer a magasabbrendű idegműködés tanulmányozásának egyik legfontosabb lehetősége.” (Zádor, 1952. 35)

A bizottság tagjai:

Fogarasi Béla (1891–1959) kommunista pártaktivista és marxista filozófus, aki eredetileg az ismeretelmélet terén folytatott filozófiai munkásságot, s a Vasárnapi Kör és a Galilei Kör egyik vezetője, majd a Tanácsköztársaság egyik ideológusa volt. Ekkorra viszont a Moszkvában töltött másfél évtized után már meglehetősen egyszemélyű marxista politikai ideológiai irányító. 1949-től akadémikus, majd az új Közgazdasági Egyetem rektora, az MTA alelnöke, és a dialektikus logika meghonosítója a magyar közegben (Fogarasi, 1951), aki a dialektikus tudományrendszertanban próbálja elhelyezni Pavlovot.

Bálint Péter (1911–1988) budapesti orvostudományi fiziológus, tanszékvezető 1950 és 1981 között, aki elsősorban mint korábbi labororvos a kiválasztórendszer működésével foglalkozott, s 1970-ben lett akadémikus. Legfontosabb Pavlov-kapcsolata, hogy ő szerkesztette a Pavlov-ülésszak (1953) magyar kiadását.

Lissák Kálmán (1908–1982) pécsi fiziológus professzor, 1949-től MTA-tag, aki Walter Cannon tanítványaként az idegrendszer és a hormonális szabályozás, a homeosztatisz működések szakembere. Intézetében működtetett egy Pavlov-laboratóriumot, s a válogatott Pavlov-művek (Pavlov, 1953b) magyar kiadásának s számos Pavlov-kultuskönyvnek a szerkesztője volt.

Molnár Imre (1909–1996) Németországban iskolázott pszichológus, aki Würzburgban doktorált, majd mint állás nélküli zsidó értelmiségi Szondi Lipót laboratóriumában

dolgozott (ld. Pléh, 2018). 1949-től a Köznevelési Minisztérium felügyelete alá tartozó Gyermeklélektani Intézet igazgatója volt, különösebb tanuláslélektani vagy pavlovi affinitások nélkül. Az 1953 október 26-án, már az első Nagy Imre-kormány alatt tartott akadémiai általánosító Pavlov-előadásában azonban megtartotta belépőjét a Pavlov-kultuszba, Pavlovot a kísérleti pszichológia megmentőjeként elemezve. Hangsúlyozta, hogy Pavlovra építve a pszichológia megszűnik a pedagógia alárendeltje lenni. Hosszan idézte Bojko szovjet pszichológust, aki kiemelte, hogy a pedagógia mintegy elnyelte a pszichológiát. Pedig

„[a] pszichológiának nem üres kézzel, hanem saját erejével és saját eszközeivel szerzett komoly tudományos poggyással kell a pedagógiával társulnia. A pszichológia csakis ezzel a feltétellel, vagyis csakis azután, hogy mint önálló tudomány megszilárdult, képes valóban hathatós segítséget nyújtani a gyakorlatnak, és a lélektani-pedagógiai problémák sikeres kidolgozását biztosítani.” (Molnár, 1954. 226.)

Bárczi Gusztáv (1890–1964) gyógypedagógus és orvos, a magyar gyógypedagógiai főiskolai hagyomány követője. Ő a Bizottság átszervezésekor, 1953 áprilisában került be. A háború alatti, zsidókat mentő tevékenysége miatt 2016-ban a Jad Vasem Intézet posztumusz a Világ Igaza elismerésben részesítette. Az 1950-es években Bárczi a gyógypedagógiát érintő folyamatokat a siketségtől az értelmi fogyatékosáig a pavlovi *nervizmus* keretében értelmezte, sokat beszélve a két jelzőrendszer kapcsolatáról. Maga a nervizmus Botkintól, Pavlov pétervári mesterétől származó orosz kifejezés, amelyet akkoriban a Pavlov-kultusz által támogatott idegrendszeri alapú holisztikus koncepció jelölésére használtak. Ennek kiemelése Bárczinál együtt járt azzal a pedológiaellenes állásponttal, amely azt hangsúlyozta, hogy a speciális oktatást igénylő emberek rendellenességeinek valójában neurális alapja van, amelyeket meg kell különböztetni a társadalmi eredetű nehézségektől; csak a biológiai károsodások tartoznak a gyógypedagógia hatókörébe. Bárczi (1955), miközben a pavlovizmust támogatta, nem próbált meg tanulásméлетet javasolni a mentális fogyatékosokra, a gyógypedagógia pavlovi alapjairól értekezve nem mutatott ki speciális tanulási zavarokat fogyatékosoknál.

Nyíró Gyula (1895–1966) pszichiáter, egyetemi tanár, szintén az 1953. áprilisi kiegészítéskor került a bizottságba. A Budapesti Orvostudományi Egyetem Pszichiátriai Klinikájának igazgatója volt. Nem volt különösen aktív Pavlov propagálásában. Egyedül 1958-ban publikált egy összefoglaló cikket, melyben amellettt érvelt, hogy a reflexes működések három hierarchiába rendeződnek: reprezentációs, érzelmi-kapcsolati és alkalmazkodási piramisokba, s a zavarok ezek regressziójában, illetve disszociációjában jelennek meg. Az összefoglalóban csak a szavakban vannak reflexek, Pavlovot meg sem említi.

Ha a résztvevők korabeli ismert vagy feltételezett *politikai hozzáállását* nézzük, az elnök Hetényi inkább apolitikus volt, s ugyanez mondható Lissákra és Nyíróra is. A titkár, Zádor karriermarxista, Fogarasi pedig párthú hivatalos konzervatív marxista volt. Bálint Péter, Molnár Imre és Bárczi Gusztáv többé-kevésbé a kommunista mozgalomnak elkötelezett, középkorú értelmiségiek voltak.

Szakmailag sem egyenmő a bizottság. Elkötelezett és kreatív Pavlov-követő volt Hetényi, Lissák és Zádor. Ideológiai, illetve szakmai okokból verbális Pavlov-hívó volt Fogarasi, Bárczi és Molnár. Bálint és Nyíró munkáitól távol állt a pavlovizmus.

A pavlovizmus a rendőri nagypályákon

Miközben amellet érvelek majd, hogy pszichológiai hatásában a magyarországi pavlovizmus kétarcú jelenség volt, bemutatom azt is, hogy az egész mozgalom mennyire az 1950-es évek rendőri típusú autoriter államvezetésének a része volt, s hogyan jelent meg sorsában a pavlovi retorika bekapcsolása az önkény működésébe, illetve, hogy az engedelmes tudományos pártkatonák is áldozatokká válhattak a korban.

Előjáték: A Pavlov-retorika szerepe a hírhedett Sántha-ügyben

1952-ben mint a pavlovizmus lelkes képviselőjének Zádornak is nagy szerepe volt a Sántha-tisztogatásban az MTA-n. Mint külső szakértő vett részt az elítélő akadémiai ülésen. Mi is volt ez a *Sántha-ügy* 1951-ben, s miért releváns a Pavlov Bizottság létrejöttében? Sántha Kálmán (1903–1956) kiváló idegsebész és neurológus volt, eredetileg Budapesten Schaffer Károly tanítványa, majd az 1930-as években a Montreali Idegsebészeti Intézetben Pennfield mellett „post doc”-ként dolgozva ismerkedett meg a modern idegsebészettel. Debrecenben dolgozott, s mint klinikai igazgató és orvoskari dékán 1944–45-ben a debreceni klinikák túlélését szervezte meg, megakadályozva a berendezések Németországba szállítását (Majerszky, 1997). Sántha mint afféle társutas demokrata a Debrecenbe összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés egyik párton kívüli alelnöke lett. 1945-ben lett akadémikus, s 1949-ben kapta meg az új magas kitüntetést, a Kossuth-díjat. Ez az indulás mint versengési motívum feltehetően szerepet játszott meghurcoltatásában néhány évvel később. A kommunista hatalomátvétel után Sántha többször szembeszállt a vonalas egyetemi vezetéssel, amikor például a honvédelmi nevelés bevezetése ellen tiltakozott. 1951-ben, saját értelmezésem szerint, feltehetően a népi s a debreceni baloldali és társutas szimpatizáns erővel való leszámolás jegyében kampány indult ellene. Azért merem emlegetni a ‘debreceni vonalat’, mert ne feledjük, hogy Sántha meghurcolása után nem sokkal, 1951 márciusban egy másik debreceni indítású, igen erőteljes vonalas hangot megütő, kifejezetten kommunista kálvinista háttérű orvos véleményvezért, Sántha famulusát, Tariska Istvánt (1915–1989) is egyenesen letartóztatták és 12 év börtönre ítélték; 1954-ben, Nagy Imre első kormánya idején szabadult. Pedig Tariska (1949) igen vonalas volt: egy londoni kongresszusi beszámoló ürügyén egy Lukács György szerkesztette lapban ő adta meg az indító jelzést az „imperializmus házi pszichológiájaként” aposztrofált pszichoanalízis elleni kampányra. Két év múlva már ő is áldozat, mert hazai kommunista. Vekerdi László (1984) egy interjúbán mutatja be Tariska értelmezését kettejük (Tariska és Sántha) szakmai és mozgalmi kapcsolatáról.

Sántha közvetlen ügyét a korábbi tapogatózó politikai piszkálások után az indította el, hogy egy egyetemi előadásán arra utalt, hogy a sztahanovista mozgalomban az élmunkás címért való harcban a túlmunka neurozishoz vezethet. Egyik kommunista aktivista diákja feljelentette az egyetemen (ennek a spontaneitását a még ekkor is meggyőződéses kommunista Tariska is megkérdőjelezte a Vekerdi-interjúbán), és mai szemmel meghökkenő módon, az autonómiákat átugorva, az egyetem helyett mint MTA-taggal szemben az Akadémia indított eljárást az ügyben. Az eljárás során az Akadémia Orvosi Osztálya, majd Elnöksége a kizárásról intézkedő üléseket tartott 1951 végén. Sántha osztálybeli tagtársa, az MTA-elnök Rusznyák István nem jelent meg az üléseken, s magát a kizáró iratot feltűnően nyíltan, értelmezésemben kifejezetten megalázó gesztussal, a helyet is jelölve az iraton, az MTA mátraházi üdülőjében írta alá. Sánthát eltávolították az Akadémiáról és az egyetemi klinikáról is. Az orvosi osztály ülésén 14-en szavaztak Sántha kizárására, s 5-en arra, hogy maradjon. Őrizzük meg az integritásukat megtartó

tudósok, Sántha orvos kollégái emlékét: a pécsiek, Szentágothai János neuroanatómus, a gyermekgyógyász Kerpel-Fronius Ödön, s a későbbi Pavlov bizottsági tag, Lissák Kálmán fiziológus; Budapestről Haynal Imre belgyógyász; s a szegedi belgyógyász, a Pavlov Bizottság későbbi elnöke, Hetényi Géza szavaztak Sántha maradása mellett (Huszár, 1998). Ezután rövid fennmaradó éveiben Sántha a Balassagyarmati Kórház Neurológiai Osztályán dolgozott, súlyos betegen (Vekerdi, 1984; Majerszky, 1997). Csillag Mária (2003) igen részletesen mutatja be a kiváló orvost és embert a balassagyarmati kórházban. Amikor 1956-ban, még a forradalom előtt Rusznyák megpróbálta az MTA-ban rehabilitálni, Sántha igen büszkén és karakánul feltételekhez kötötte a rehabilitációt. Mindennek részleteit leírja Sántha Kálmán felesége, Majerszky Klára (1997), valamint Huszár Tibor (1998) monográfiája.

Számunkra az a mozzanat az érdekes, hogy mint Huszár (1998) kiemeli, a koholt vádas bírósági tárgyalásokra emlékeztető akadémiai ítélkező osztályülésen az egyetemi dialektikus materializmus és a pavlovizmus sajátos kombinációjaként jelent meg a behívott külső szakértők *'Pav-reál'* szövege (a kifejezést Huszár a szoc-reál analógiájára alkotta). A kvázi szakmai megfontolásokat ideológiai érvekké fogalmazták át. A pavlovizmust egy egyetemijegyzet-szintű tudományos szocializmussal összekombinálva érveltek a konkrét ügyben. A két meghívott külső szakértő eredetileg pszichoanalitikus háttérű kommunista orvos volt. Hajdú Lili ekkorra már szenior személy, az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet, a Lipótmező főorvosa, később igazgatója, korábban a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület utolsó elnöke (Borgos, 2009; Mészáros, 2019), Zádor Imre pedig igen aktív fiatal kommunista főorvos. Mindketten hidegháborús retorikára és pavlovi blablára kapcsolnak hozzászólásukban. A konkrét ügyet a nemzetközi osztályharc retorikájában értelmezték. Mít mond a vita során Hajdú Lili?

„A mai társadalomban a társadalmi determináció alapvetően megváltozott. Megszűnt a kapitalista elnyomás, az országot a munkásosztály vezeti. Ez számos feltételes ingert és feltételes reflexet tesz lehetővé. Pavlov tanítása szerint, a munkás hozzáállását a külvilággal kapcsolatban, a munka határozza meg [...] A feltételes ingerek által létrehozott nagy számú feltételes reflex szükségszerűen, egyenesen törvényszerűen megváltoztatta a munkásosztály irányultságát.” (Huszár, 1998. 127.)

És mit mond Zádor Imre, a fiatal, ambiciózus kommunista főorvos?

„Az emberek viselkedését nagyrészt a munkával való kapcsolatuk határozza meg. Ezt a kapcsolatot határozottan megváltoztatta a népi demokrácia, a szocializmus építése. Az Egyesült Államokban, a növekvő korrupció és félelem magyarázza az alkoholizmus növekedését. A szocialista társadalomban, mivel a munka eredménye a munkásoké, számos lehetősége van az idegrendszernek, s ez lehetővé teszi, hogy egyes emberek sztahanovistává váljanak.” (ua., Huszár, 1998. 127.)

Látszik a szövegekben, hogy milyen gyors összekapcsolást végez a kommunista értelmezés a nemzetközi osztályharc, a sztálinista központi determinizmus, a voluntarisztikus társadalom-átalakítás és a lazán használt pavlovi terminológia között. Mindenesetre Zádor Imre mind írásaiival, mind fellépésével a Sántha-ügyben igen megfelelő volt Pavlov bizottsági titkárnak.

A Pavlov Bizottság gyors átszervezése: a titkár letartóztatása

Maga a Pavlov Bizottság is kapcsolatba került a hatalom elnyomó természetével. Nem tudunk túl sokat Zádor tevékenységéről a Pavlov Bizottság titkaraként fél éven át. Valószínűleg elsősorban a Pavlov-fordítások és a kiállítás szervezésében vett részt. 1953. március közepén azonban Zádort letartóztatta a rendőrség. A pártlap hivatalos sajtóközleménye meglehetősen rövid március 20-án:

„(MTI) *Bűnös orvosok felelősségrevonása* Az egészségügyi minisztérium vizgálatának eredményeként őrizetbe vették Zádor Imre orvost. Zádor Imre, a kútvölgyi úti állami kórház orvosa, egyik betegét evipános injekció segítségével elaltatta és egy elmegyógyintézet zárt osztályára vitette azért, mert a beteg az orvosi titoktartás megsértése miatt Zádort felelősségre vonta. Az esettel kapcsolatban megállapítást nyert dr. Babics Antalnak és dr. Lenhof Antalnak, a kórház igazgatóinak súlyos felelőssége is, akiket az egészségügyi minisztérium azonnali hatállyal felfüggesztett.” (Szabad Nép, 1954)

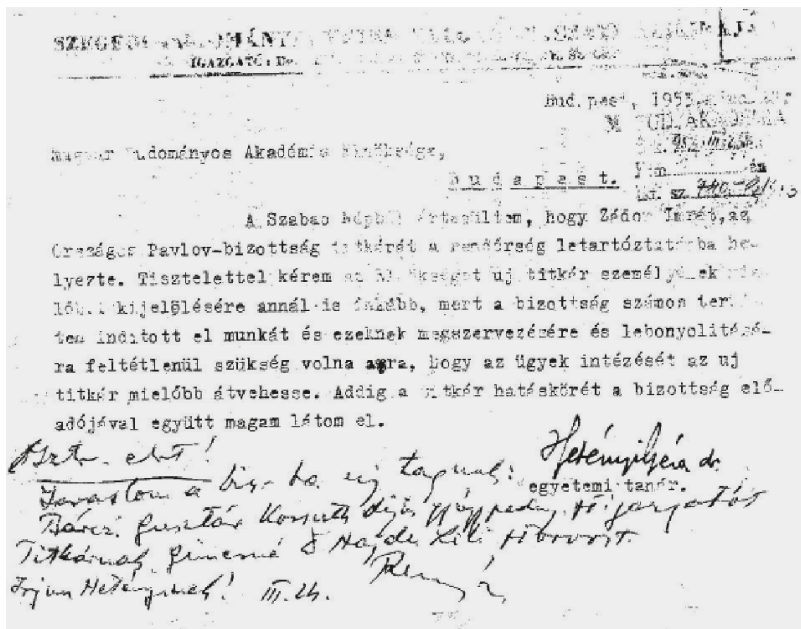
Zádor (2000) fél évszázaddal későbbi emlékiratában maga is úgy értelmezte, hogy – éppenséggel már két héttel Sztálin március 5-ei halála után – feltehetően sztálini ihletésű ’fehéreköpenyesek orvosper’ előkészítése során számos zsidó származású orvos letartóztatása közben került volna sor az ő letartóztatására is. Mint Kádár Éva (2022) részletes elemzése bemutatja, mindez valójában az 1953. január elején letartóztatott fővádlott, Péter Gábor elleni átfogó cionista-kémkedési per része lett volna.

Bécsből április elejéről datált amerikai újsághírek már „zsidó orvosok állítólagos összeesküvéséről” számoltak be. Zádor jó célpont volt egy magyar „fehéreköpenyesek perére”, mert barátja volt a Rajk-perben kivégzett „titóista kém”, Szalai András, aki mint a kommunista párt személyzeti funkcionáriusa, hozzásegítette Zádort feleségével együtt a svájci WHO-ösztöndíjhoz. A vádak szerint mindez arra szolgált volna, hogy Zádor felvegye a kapcsolatot Alan Dulles amerikai kémfőnökkel. Mint Zádor (1998, 2000) memoárkötetében és két kései interjúban (Pünkösti, 1998; Osztovíts, 1999) felidézte, a vádak sosem ismerte el, úgyszólván végül csak feltételezett orvosi műhibáért tudták elítélni. A valóságban a közvetlen ürügy Zádor letartóztatására és elítélésére az volt, hogy egy általa a neurológián kezelt betegről megállapította, hogy igazából pszichotikus tüneteket mutatott, és átvitte a másik kórház szintén általa vezetett Pszichiátriai Osztályára. A közvetlen „orvosi véték” az volt, hogy egy neurológiai beteget pszichiátriai beteggé nyilvánított át, miközben ez a beteg egy magas beosztású pártvezető munkáskáder volt. Ez a háttér sokat elmond arról, hogy még az illeszkedő elkötelezettek sorsa is milyen bizonytalan volt.

Zádor saját beszámolója szerint a két osztály közti átszállítás közvetlen oka az volt, hogy a Zádor vezette osztály a Kútvölgyi Kórházban a sokadik emeleten volt, míg a Jánosban a földszinten, s a kezelőorvos félt a téveseszmékkel sújtott beteg esetleges öngyilkossági kísérletétől. Mindenesetre két figyelemreméltó mozzanat volt a letartóztatásban. Az egyik, hogy Zádor kétségkívül nem ortodox Evipán narkózt használó munkái gyanakvást keltenek, különösen mivel hasonló szereket s magát az Evipant is alkalmazták kényszervallatásokban, éppen a titkosrendőrök. Másrészt, bár miután Sztálin meghalt, a szovjet fehéreköpenyes összeesküvés vizsgálatok 1953 áprilisában leálltak, a magyar jogrendszer tovább örökölte, dinamikusabban változtatva a vádakot (Kádár, 2022). Zádor csak másfél év után szabadult, 1954-ben, a Nagy Imre kezdeményezte amnesztia keretében. Bár saját beszámolója szerint lehetősége lett volna, hogy visszatérjen főorvosi beosztásába a János Kórházban, inkább Gegesi Kiss Pál hívására a Gegesi által vezetett Gyermekklinikára ment, mely a gyermektanácsadás keretében a pszichológia egyik

mentsvára volt. 1956-ban Zádor kivándorolt, és sikeres pszichiáterkarriert folytatott Dél-Amerikában és Ausztráliában. Továbbra is megmaradt érdeklődése a narkotikumok felhasználása iránt a pszichoterápiás folyamatban. Érdekes, hogy akárcsak a Hetényi-hagiográfiában, az ő memoárjaiban sincs nyoma a Pavlov bizottsági munkájának életében, miközben részletesen beszámol nemcsak pszichiátriai pályájáról, hanem börtönbeli szerelmi kalandjairól is a börtönőrök hitveseivel.

Hogyan választanak új titkárt? Hetényi Géza, a Bizottság elnöke, levelet írt Rusznyák Istvánhoz, az Akadémia elnökéhez, régi barátjához és kollégájához, hogy a *Szabad Népből* (ez is jellemző a korra: a pártlapból) értesült arról, hogy a Bizottság titkárát letartóztatták (2. ábra), ezért kéri új titkár kinevezését.²

2. ábra. Hetényi Géza és Rusznyák István 1953. márciusi levélváltása a Pavlov Bizottság új titkárának személyéről

Rusznyák személyi javaslatára a titkári szerepre, mely kézírásával látszik az iktatott levélen, egy másik 'hitehagyott' vagy legalábbis behódolt pszichoanalitikus, Hajdú Lili, a 'Pav-reál' másik képviselője a Sántha-ügyben. Végül is azonban a Bizottság titkára Katona Ferenc (1925–2023) lett, 1954. április 30-án.

A Bizottság munkája. Interjú a 90 éves Katona Ferencsel

A 90 éves gyermekneurológussal, miután a levéltárban megtaláltam, hogy ő volt a Pavlov Bizottság második titkára, 2015-ben készítettem interjút a Margit Kórház Gyermekneurológiai Osztályán. Katona Ferenc (1986) ugyanis jól ismert gyermekneurológussá, a csecsemőkori neurológiai rehabilitáció szakemberévé vált az 1970-es években a Szabadság-hegyi Gyermekszanatóriumban. Az interjú hanganyagának rögzítéséhez Katona Ferenc nem járult hozzá, ezért a továbbiak kézzel írott jegyzeteimen alapulnak. Idézőjelbe teszem a szó szerinti lejegyzéseket.

Katona értelmezése szerint Zádor, a korábbi titkár szakmailag jelentéktelen szereplő volt, s Katona Zádornak hazatelepülése után, az 1990-es években (1998, 2000) megjelent önéletrajzi könyveit is bagatellizálja. Katona saját beszámolója szerint talán azért kérték meg őt, Katona Ferencet arra, hogy a Pavlov Bizottság titkára legyen, mert egykori pécsi szakmai gyakorlatainak köszönhetően kapcsolatai voltak a pécsi idegtudós akadémikusokkal, Szentágothai Jánossal és Lissák Kálmánnal. Feltehetően az is hozzájárult megbízásához, hogy Katona ebben az időben (1953 táján) a Tudományos Tanácsban indult munkáját folytatva, egy rövid ideig az MTA hivatali szervezetében dolgozott, miközben 1953-ban szerezte meg orvosi végzettségét.

A Pavlov Bizottság megalakulását is keretező általános hangulatról Katona a szovjet modell utánzásának kérdését emelte ki:

„Kellott valamit kezdeni a szovjet tudomány kérdésével. Pavlovnak ebből a szempontból volt egy fölénye. Elméletei javarészt igazak voltak, sokkal jobbak, mint például Olga Lepesinszkaja [1951] elmélete az élet eredetéről.”

A Pavlov Bizottság munkája, Katona fél évszázaddal későbbi beszámolói szerint, főleg a Pavlov-életmű kiadásában (Pavlov, 1953a; Pavlov, 1953b. 1954–55), a magyar fordítások szervezésében állt. Az első köteteket a Pavlov Bizottság megalakulása előtt még Mezei Árpád, a kiemelkedő művészeteoretikus és klinikai pszichológus fordította, és Zádor (1951) igen lelkesen és elkötelezetten ismertette, arra is rámutatva, hogy a Pavlov követte dialektikus módszer a pszichológiát is szilárd alapokra helyezi. Szemben a kor pszichológiáinak kettősségeivel, a Pavlov vonala a szintézis, emelte ki Zádor.

A szovjet Pavlov-ülések hozzáférhetőségének megteremtése is a Bizottság érdeme volt (Ajrapetjanc és Asztratjan, 1953), illetve kiállítások szervezése. Egy Pavlov-kiállítás jött létre Budapesten az Erzsébet téren, az akkor még megvolt Nemzeti Szalon épületében, utána pedig országos vándorkiállítással is vált. A kiállítás javarészt a Pavlov-kultusz fényképeiből és a kondicionálási helyzetet bemutató fényképpanellekből állt. A Magyar Nemzet 1953. február 28-i számában lelkesen ismerteti a pesti kiállítást, kiemelve a Szovjet–Magyar Baráti Társaság szerepét létrejöttében. Ez a tény, s hogy az MTA Pavlov Bizottság megalakulásakor már készen volt a vándoroltatható kiállítás, arra utal, hogy itt inkább szovjet propagandaakcióról volt szó. A Pavlov Bizottságnak mai szóhasználatával kreatív szerepe itt nem volt, csupán bonyolítók voltak például a kiállítás utaztatásában. A *Szabad Nép*, a korabeli pártnapilap számai jól mutatják azt, ahogy a kiállítás bejárta az országot. Még egy lányregényben is említik: Thury Zsuzsa *A francia kislány* c. regényében hozta szóba a vándorkiállítást szegedi megjelenését 1953-ban: „A szegedi Pavlov kiállításról a *Délmagyarország* program rovata 1953 nyarán minden nap hírt adott. A kiállítás a Magyar Szovjet Társaság székházában volt.”

Feltehetően az MTA Pavlov Bizottság szervezte az ösztöndíjakat a Pavlov-birodalomba is. Ádám György (1922–2013) feltehetően a magyar Pavlov Bizottság intézésében kapott 1952 és 55 között aspirantúrát a leningrádi Pavlov Intézetben. A hazai belgyógyászati Pavlov-üzenetet a leningrádi Pavlov-iskolában, Bikovnál tanult Ádám György (1967, 1998) interocepció kutatásai folytatták kísérletes irányban.

A Pavlov-kérdésnek volt egy nagyon fontos belső tartalma Katona Ferenc egykori titkár értelmezésében, ami a *determinista emberképet* illeti. Pavlov jeligeje alatt ki kellett iktatni minden olyan magyarázatot, amely *belső tényezőkre* hivatkozik. A pszichoanalízissel is az volt a legnagyobb baj, hogy a társadalmi tényezőket belső tényezőkké teszi. „Még az EEG [az elektro-encefalográfia] is túl belső volt ebben a korban.” Korántsem esetleges, hogy a radikális pavlovizmus hosszú időn keresztül eltekintett az elektrofiziológiától. Belejártszott ebbe a technológiai elmaradás, de az is, hogy Pavlov maga még az idegtudomány szövettani korszakában, Sherrington idején sem törődött a neurális

tevékenység szövettani részleteivel (Todes, 2014), s a pavlovi ortodoxia ezt vitte át az agyi elektromos tevékenységre is. A magyar idegtudományi tanulásértelmezések, például a Lissák-iskolában, azzal voltak újítóak, hogy miközben Pavlov-állványokat eszkábáltak a pécsi Élettani Tanszéken, EEG-felvételeket készítettek a macskákról tanulás közben. Ezt a feszültséget a pusztán a viselkedésen alapuló és az elektrofiziológiai értelmezés között, együtt a kéregalatti agyi szerveződések, az aktivációs folyamatok jelentőségével, a pécsi fiziológusok ki is emelték. Az elektrofiziológia és a feltételes reflexes metódika összekapcsolása két szempontból is szakít az eredeti ideológikus pavlovizmussal. A pécsi fiziológusok dicsekszenek azzal, hogy a *nyugati laboratóriumok* is elektrofiziológiát használnak, másrészt számukra az elektrofiziológia használata szabadon mozgó állatnál a tilalmas *belső mozzanat* visszahozását jelentette.

„A feltételes reflexek elemi mechanizmusainak ezen ellentmondásai a klasszikus idegfiziológiai módszerekkel nem voltak feloldhatók. A kérdés megoldásához vagy megközelítéséhez olyan módszerre volt szükség, amely a vizsgálandó folyamatot magán az idegrendszeren belül, közvetlenül is elemezhetővé teszi s ezzel direkt következtetést enged meg, másrészt ugyanakkor sértetlen idegrendszeren is végezhető.” (Lissák és Grastyán, 1958. 57.)

Ami a Katona-interjújü illeti, nagyon tanulságos, ismét az emberi elfojtásokra nézve is, hogy az egykor volt junior titkár, Katona Ferenc a Pavlov Bizottság nagypályás eseményeiről nem számolt be: sem az intézményes, a Gyermeklélektani Intézettel kapcsolatos, sem a tartalmi, nagy következménnyel járó akadémiai Pavlov-rendezvényeket nem említette.

A Pavlov Bizottság tényleges szakmai munkája és hatása

A Pavlov Bizottság és az MTA Gyermeklélektani Intézete

A Pavlov Bizottságnak kitüntetett szerepe volt a magyar pszichológiai kutatás átmentésében egy meglehetősen nehéz helyzetben. Az '50-es évek közepén, 1955-ben a hosszú évtizedekig a különböző elnevezésű oktatási tárcák felügyelete alatt működő Gyermeklélektani Intézetet be akarták sorolni vagy tagolni egy újonnan tervezett Neveléstudományi Intézetbe. Valójában az egykor két évig Mérei Ferenc vezette központi pedagógiai intézet újjáélesztéséről volt szó. Az új intézet Nagy Imre kormánya alatt meg is alakult, Nagy Sándor vezetésével (1954–59) mint Pedagógiai Tudományos Intézet. Ez lett később, 1962-től az Országos Pedagógiai Intézet. Ahogy Molnár Imre, a Gyermeklélektani Intézet 1949–1961 közötti igazgatója 1978-ban emlékezett rá, a Gyermeklélektani Intézet igen nehéz helyzetben volt:

„Az Intézet az Oktatásügyi Minisztériumhoz tartozott, amelynek még pedagógiai intézete sem volt. Semmibe vették a pszichikum biológiai alapjait, s az a felfogás, hogy a pszichológia teljességében társadalomtudomány, oda torkollott, hogy a pszichológia egészében pedagógiai tudomány.” (Neményi, 1978. 86.)

Ennek részeként

„az Oktatási Minisztérium (Erdey-Grúz Tibor minisztersége mellett) egy új pedagógiai intézetet akart létrehozni és a pszichológiát oda akarta áttenni. 20 alkalmazottam közül csak 3-at vihettem volna magammal. [...] [az illetékes Pedagógiai

Bizottságban] a szavazás eredménye az lett, hogy heten szavaztak az intézet megtartása, hatan a beolvasztása mellett. Utána azonnal felhívtam Mátrai Lászlót, ő volt a II. (Társadalomtudományi) Osztálynak a titkára. [...] Azt kértem Mátraitól, hogy erre az ülésre kérjen hivatalos véleményezést a Pavlov Bizottságtól. [...] Hétfőn délután összeült a Pavlov Bizottság, s véleménye még aznap az Akadémián volt. [...] Az osztályvezetőségnek — elsősorban Mátrai határozott fellépése alapján — az lett a véleménye, hogy kultúrbotrányt nem engednek, és javasolják az Akadémia Elnökségének az Intézet átvételét. Így lettünk — muszáj Herkulesként! — akadémiai intézet.” (Neményi, 1978. 87.)

Az 1955/12-es kormányrendelet révén 1955. február 1-én történt meg az átadás.

A teljes képhez hozzátartozik, hogy a megalakult új Pedagógiai Tudományos Intézetben lett pszichológiai csoport, ahol a későbbi pszichológiai tudományos élet több szovjet neveltetésű vezetője kezdte meg hazai pályáját. Innen indult Bartha Lajos, az MTA Gyermeklélektani Intézet későbbi igazgatója, akárcsak Pataki Ferenc, ugyanezen intézet későbbi igazgatója, valamint Salamon Jenő, az ELTE fejlődéslelektan tanészék vezetője.

Ahogy Molnár Imre évtizedekkel később dicséri a Pavlov Bizottság e különleges szerepét: „a Pavlov Bizottság vált felügyelőnkké” – mármint az Akadémiára átkerült Gyermeklélektani Intézetnek.

„Csak segíteni akartak nekünk. Orvos tagjai a legkiválóbbak voltak saját területükön, úgyhogy nem kellett azt megjátsszák, hogy jobban tudják a pszichológiát, mint mi.”

A „pozitív oldalt” nem szabad valamiféle sétamenetként értelmezni. Erőfeszítésekre és intézményes hazugságokra volt szükség. Molnár Imre elmondta a teljes képet.

„Nekünk ez mentőkötél volt, mert Pavlov kísérletező volt, és így mi is visszatérhettünk a kísérletekhez. Saját munkámat, a sorozatos szokáscelekvések átállításának vizsgálatát állítottuk középpontba, ami – részben – a pavlovi dinamikus sztereotípiá keretébe tartozott. Ebbe a munkába bevontam az intézet munkatársainak a többségét is. Építettünk egy pavlovi laboratóriumot, s a munkatársaknak csak annyi elfoglaltságuk volt, hogy hetenként kétszer kísérletvezetőként egy-egy órát 4-5 gyerek gyakorlásával töltötték el, a többi idejükben csinálhatták saját, nem pavlovi munkájukat.” (Pázmándy, 1991. 97.)

„Nekünk ez mentőkötél volt, mert Pavlov kísérletező volt, és így mi is visszatérhettünk a kísérletekhez. Saját munkámat, a sorozatos szokáscelekvések átállításának vizsgálatát állítottuk középpontba, ami – részben – a pavlovi dinamikus sztereotípiá keretébe tartozott. Ebbe a munkába bevontam az intézet munkatársainak a többségét is. Építettünk egy pavlovi laboratóriumot, s a munkatársaknak csak annyi elfoglaltságuk volt, hogy hetenként kétszer kísérletvezetőként egy-egy órát 4-5 gyerek gyakorlásával töltötték el, a többi idejükben csinálhatták saját, nem pavlovi munkájukat.”

(Pázmándy, 1991. 97.)

Pavlov magyar orvosi értelmezése

Bár az orvosi Pavlov-értelmezés nem közvetlenül tárgya dolgozatomnak, átfogó klinikai relevanciája miatt érdemes ezt összefoglalni. A kor szovjet orientációja közepette még az olyan rendezvényeken is igyekeztek sokan megőrizni a szakmaiságot, mint a Magyar–Szovjet Baráti Társaság szervezet 1954-es Pavlov-ülése (Nemessúri, 1954). A tartalomjegyzék jelzi az igényes szerzőket és témákat:

A feltételes reflexek elemi strukturális alapjai: Szentágothai János

Magasabb idegműködés és elemi központi idegrendszeri mechanizmusok:

Lissák Kálmán

A második jelzőrendszer problémái: Kardos Lajos

A cortico-visceralis pathológia belgyógyászati vonatkozásának néhány kérdése:

Gömöri Pál

A Bizottság szórványos fennmaradt levelezése szerint arra is törekedett, hogy elsősorban az orvosi egyetemeken tényeket gyűjtsön a pavlovi ihletésű kísérletekről, valamint a Pavlovhoz kapcsolódó tanításokról és tantervekről. Ez beilleszkedett abba az új szerepértelmezésbe, ami az elmélettől az alkalmazások felé fordult, s sok klinikus éppen a pavlovizmusban talált fogódzót abban a régi vitában, hogy az orvosi kutatásban és képzésben a laboratóriumnak vagy a betegágnak kell-e vezető szerepe legyen.

A magyar klinikai orvostudományi hatás lényege, mint a 2. táblázat 2. oszlopa mutatja, a nervizmus és ezzel a nem szövettani, hanem szabályozási elvű funkcionalizmus bevezetése a belorvosi és pszichiátriai magyarázatba. A számos magyar pavlovi orvosi megközelítést használó publikáció néhány általános vonása figyelemre méltó a mai pszichológus olvasó számára is.

A betegségek funkcionalista szabályozási értelmezése

A betegségek magyar orvosi értelmezését hagyományosan az osztrák Rokitsansky-modellt követő morfológiai értelmezés és/vagy a Wirchoff nyomdokain haladó sejtpatológia jellemezte. A szovjet vitákban Wirchoff sejtpatológiája lesz az egyik gonosz. A pavlovi modellek általános használata a sejttani értelmezést egy rugalmasabb funkcionalista modell felé tolta el: a betegségeket a funkcionális szabályozás és alkalmazkodás rendellenességei jellemzik és okozzák. A kórszövettan a kórélettan váltotta fel a betegségek „közös végső okainak” értelmezésében. Hetényi Géza és az egész magyar orvosi pavlovizmus szemléletében a feltételes reflexek elmélete a különböző belgyógyászati betegségek szabályozási elméleteként fontos. Hetényi, a Bizottság elnöke, azt próbálta meg kimutatni, hogy a gyomorfekélynek, a pavlovi felfogással összhangban, neurális eredete van.

Hetényi szegedi utóda, Varró Vince (1921–2021), maga is már 80 évesen, emlékező könyvet írt mentoráról. A belbetegségek idegrendszeri értelmezéséről fél évszázaddal Hetényi elhunytá után ezeket mondta (vegyük észre az idézetben az orvosi holizmust!):

„Hetényi az ötvenes évek elején a vegetatív betegségek koncepcióját kidolgozva a nervizmus betegségfelfogásához kapcsolódott. A szovjet kutatók, lényegében Pavlov zseniális kísérleteinek hatására az emberi szervezet funkcionális egységét hangsúlyozták, s azt, hogy a szervezet az idegrendszer irányítása alatt áll. A Hetényi javasolta elmélet a vegetatív betegségekről jól illeszkedett a nervizmus koncepciójába, a cortico-viszcerális irányzat (Bikov) azonban a kórfolyamat kiindulópontját egy szinttel magasabbra helyezte, és ez ideológiai távlatból jobban tetszett a szovjet

tudománypolitikai vezetésnek. Bár Hetényinek felemás érzései voltak a hivatalos szovjet állásponttal kapcsolatban, az idegrendszer néha túlhangsúlyozott szerepe azonban összhangban volt az ő felfogásával.” (Varró, 2008. 68.)

Mindebben összhangot fedeztek fel a nervizmus és Korányi Sándor (1866–1944) belgyógyász iskolájának funkcionista szemlélete között. Az MTA-elnök Rusznyák mellett Hetényi és az 1955-ban akadémikussá választott Gömöri Pál (1905–1973), aki 1955-től 1959-ig az orvosi osztály titkára volt, egyaránt Korányi-tanítványok voltak. Gömöri mint az újra megnyílt Korányi Klinika igazgatója 1956-ban, a forradalom előtti hónapokban Pavlovot egy viszonylagos liberalizáció keretében vezette fel az Akadémia közgyűlésén. Kiemeli, hogy a szovjet kommunista párt XX. kongresszusa a dogmatista tudományfelfogás kritikáját eredményezte. Lisenko és Lepsinszkaja elméleteit bírálják, s ennek megfelelően küzdeni kell a pseudo-pavlovisták ellen is. Ugyanakkor a belgyógyász Gömöri (1956. 3.) továbbra is kiemeli a pavlovi gondolatmenet holisztikus jellegét. Azt hangsúlyozza, hogy a pavlovi tanok szemlélete megfelel Korányi Sándor, az ő ’30-as évekbeli mesterük funkcionista gondolkodásának. Itt egyfajta harmónia érzése volt: Pavlovban megtaláltuk annak fiziológiai magyarázatát, amit klinikusként mindig is állítottunk.

„A pavlovi tanok helyes alkalmazása hazánkban eleve termékeny talajra talált, amelynek oka, hogy a Korányi Sándor szellemi hagyatéka a funkcionális gondolkodás. Munkája klinikájának és iskolájának erőszakos feloszlatásával sem szűnt meg.”

Nervizmus

Minden betegséget az idegi szabályozás zavarai okoznak. Volt egy szempont, ahol a magyar orvostudósok még az orvosi pavlovizmus szovjet modelljén is túlléptek. Néhány, meglehetősen szabadon lebegő értelmezésükben az idegi szabályozás zavarai nemcsak a mentális zavarokat és a belgyógyászok rendellenességeit jellemezték, hanem akár a fertőzéseket is. Hetényi egy programdolgozatában össze is kapcsolja a nervizmust a Korányi-iskolával.

„Nervizmus, a szervezet egysége és a funkcionális irányzat elválaszthatlanul összetartoznak, és a mai orvostudománynak alapelveivé váltak. [...] még egy nevet kell megemlítenünk, Korányi Sándorét, aki mindig kiemelte az idegrendszeri szabályozások fontosságát és aki a funkcionális gondolkodásmódnak világviszonylatban is egyik úttörője volt. Az ő munkásságának tulajdonítható, hogy Magyarországon – és elsősorban az iskolájából származó klinikusok munkájában – a pavlovi nervizmus gondolata könnyen gyökeret vert.” (Hetényi, 1953. 1038.)

Retorikai kérdések

Ahogy a sztálini kor és a későbbi korszak marxista vitáira is igaz, itt is kölcsönös vádak merültek fel (többnyire név nélkül), hogy más kutatók sokszor csak színlelik a Pavlov-modellt anélkül, hogy kreatívan magukévá tennék azt. Mint pénzkidobást bírálták például a Pavlov-állványok szinte formális használatát minden kérdésre ahelyett, hogy a betegségek sajátos pavlovi értelmezését kapták volna. Ugyanakkor a pseudo-pavlovistákról Gömöri azt mondja:

„Nem egyszer estek orvosaink abba a hibába, hogy egy kórházi folyóson néhány szőnyeg elhelyezésével vagy csendkúrának az elrendelésével — bármily hasznos

is az — már azt hitték, hogy a pavlovi fiziológia hivatott művelői. Egyes »pavlovisták«, ahelyett, hogy Pavlov műveit valóban alaposan áttanulmányozták volna, csak jelszavakat hajtogattak és a pavlovi tanokat úgy kezelték, mintha azok vitathatatlanok és megváltozhatatlanok lennének. Kutatásaink nagyobb részében azonban a pavlovi tanok tanulmányozása helyes kutatási irányt szabott meg, s a kutatók többsége nem esett abba a hiba, hogy a felsőbb idegműködés kizárólagos művelése miatt a klasszikus élettan vagy kórtan művelése háttérbe szorult volna.” (Gömöri, 1956. 3.)

Az általános csodaszer: alvásterápia

A mentális zavarok kezelésében a magyar pszichiátria és klinikai pszichológia szerencsebb volt, mint szovjet kollégáik. Egy 1951-es pszichiátriai Pavlov-ülés jelképes hatalomba helyezte Andrej Sznyezsnyevszkijt (1904–1987), aki sokáig több központi szovjet pszichiátriai intézmény vezetőjeként egy pszeudo-pavlovi retorikával kidolgozta a „lomha skizofrénia” elméletét (Snezhnevsky, 1968), amelyet azután a diagnosztikus kategóriák kitágításával évtizedekig a másként gondolkodók pszichiátriai megbélyegzésére használtak fel. A magyar klinikai gyakorlat e helyett elsősorban Ivanov-Szmolenszki (1952) javaslataira támaszkodva, miszerint az alvás indukciója kulcsfontosságú a mentális zavarok, köztük a skizofrénia kezelésében, a Pavlov-értelmezés keretében nálunk is kipróbálta az alvásterápiát, mind mentális, mind testi zavaroknál, gyomorfekélytől a sokízületi gyulladásig. A terápiás hatások mögöttes ok-okozati modellje meglehetősen egyszerű volt: az alvás mint általános gátlás megállítja a nem kívánt kortikális ingerlési folyamatokat. Érdekes ugyanakkor, hogy a pavlovi modelltől mintegy kínálkozó viselkedésterápia ekkoriban fel sem merült, csak évtizedekkel később, amerikai hatásra jelent meg nálunk is (Buda, Tomcsányi, Harmatta, Csáky-Pallavicini és Paneth, 2009).

„Nem egyszer estek orvosaink abba a hibába, hogy egy kórházi folyóson néhány szőnyeg elhelyezésével vagy csendkúrának az elrendelésével – bármily hasznos is az – már azt hitték, hogy a pavlovi fiziológia hivatott művelői. Egyes »pavlovisták«, ahelyett, hogy Pavlov műveit valóban alaposan áttanulmányozták volna, csak jelszavakat hajtogattak és a pavlovi tanokat úgy kezelték, mintha azok vitathatatlanok és megváltozhatatlanok lennének. Kutatásaink nagyobb részében azonban a pavlovi tanok tanulmányozása helyes kutatási irányt szabott meg, s a kutatók többsége nem esett abba a hiba, hogy a felsőbb idegműködés kizárólagos művelése miatt a klasszikus élettan vagy kórtan művelése háttérbe szorult volna.”
(Gömöri, 1956. 3.)

Pavlov közvetlen szakmai hatása a magyar pszichológiában

Pavlov-rendezvények hatása a magyar pszichológiára

Az 1954-es, az ideológiai Pavlovnak nagy szerepet adó MTA-közgyűlés mellett az MTA Pavlov Bizottságához kapcsolódva még egy fontos közgyűlési rendezvény volt. A Pavlov Bizottságban nem tag, de orvoskari dékánként és rektorként igen befolyásos Gegesi Kis Pál (1900–1993) 1955-ben összefoglaló referátumot adott elő a „pavlovi szemléletű gyermek klinikumról”. A referátumba becsempésződtek még pszichoanalitikus eszmék és szereplők is 1955-ben a Pavlov Bizottság ernyője alá. Gegesi P. Liebermann Lucy (1956) pszichoanalitikus munkáit fogalmazza át Pavlovra. A klinika 1938 óta folyó tanácsadó munkájában, mondja Gegesi, különleges szerepet játszik az anya-gyermek kapcsolat konfliktusainak feltárása, amit esetpéldákkal támasztott alá. Az előadást követő vitában néhányan, pl. Petényi Géza rivális gyermekgyógyász és Nyíró Gyula pszichiáter észreveszik a Pavlov alá sorolt gyermekmunkák „psychoanalitikai” hátterét, s azt, hogy sok ember van, aki eredetileg nem pavlovi szellemben készült munkáit fogalmazza át.

A becsempészés mint tartalmi mozzanat mellett ennek a referátumnak és vitának még egy jelentősége volt. A gyermekgyógyászati Pavlov-ülésen eldöntötték, hogy az Akadémia vitassa meg a felmerült pszichológiai és mentális egészséget érintő kérdéseket. Az MTA-közgyűlés 1955-ben elfogadta, hogy újra kell indítani a pszichológia tudományát. Röviddel a forradalom leverése után pedig éppen a Pavlov Bizottság javaslatára, annak feloszlásakor, 1957. február 9-én létrejött egy Pszichológiai Bizottság az MTA-n (ld. erről Pléh, 2024b).

Pavlov tartalmi értelmezése a pszichológiában

A dogmatikus Pavlov-értelmezés a pszichológiában

A pszichológián belül is kétféle Pavlov-értelmezés létezett. A *dogmatikus Pavlov-értelmezés* szerint Pavlov Lenin (1964) tükrözéseméletének keretében értelmezhető, vagy egyenesen annak természettudományos alapjait adja meg. Ennek feleltethető meg a jelzőrendszerek fogalmának használata, az első és második jelzőrendszer közötti különbségtétel és így tovább. Ez a korban triviálisnak tűnt a Pavlov-ülésszak (1953) hivatalossági vonalának, de idehaza például Zádor Imre (1950a, 1951) számára is. Valójában azonban mind fogalmilag, mind történetileg furcsa értelmezés. Ha ugyanis Lenin *Materializmus és empiriokritizmus* könyvét alaposan elolvassuk – Lenin akkor még nem ismeri Pavlovot –, akkor kiderül, hogy Lenin a tanulásalapú idegrendszeri episztemológiai elméleteket, elsősorban Helmholtz felfogását radikálisan kritizálja. Lenin Helmholtzot mint egy hieroglifa-elmélet képviselőjét gúnyolta ki, ezt veszi át például Zádor is. Pedig ha értelmezni próbáljuk Pavlov analízátor- és jelzőrendszer-koncepcióját, ezekben éppen a helmholtzi hagyományt követi. Minden észlelés jelviszonyokat hoz létre, s a nyelvi jelek világa másodlagos jelviszony (Todes, 2014).

Maga a naiv hasonlósági tükrözés, ahogyan a dialektikus materializmus értelmezi Lenin tükrözéseméletét, Pavlovra nehezen vihető át. Joravsky (1977. 462.) rámutatott, milyen erőltetett is volt a hivatalossá tett összekapcsolása Lenin tükrözéseméletének és a hivatalos Pavlovnak. Az még hagyján, hogy sosem hivatkoztak egymásra:

„Lenin ignorálta az általános filozófiát értelmessé tevő kérdéseket. Az ismeretelméleti kételyt azzal próbálta elhessegetni, hogy az érzékek a külső tárgyak

‘tükrözései’, ‘képei’ vagy ‘másolatai’. Ennek pusztá bejelentése azonban mind a filozófia, mind a pszichológia vagy a neurofiziológia számára értelmetlen volt. Filozófiai tükrözéseméletét összekapcsolhatta volna az érzékelés, mint reflexes mozzanat fiziológiai elméletével, s így eljuthatott volna az elme feltételes reflex komplexumként való értelmezéséhez. Ezt nehéz lett volna összeegyeztetni a marxista felfogással, mely az elmeműködést a társadalmi-kulturális evolúció termékének tartja. Lenin azonban nem nézett szembe ezzel.”

A dogmatikus Pavlov-értelmezés további jellemzője a *szómágia*. Pavlov eredeti opponens folyamat-felfogásaiból állandó misztikus szóismételgetés lesz számos pszichológiai szövegben is. Generalizáció – diszkrimináció, irradáció – koncentráció, amelyek azután valahogyan dialektikusan elvezetnek saját meghaladásukhoz. A verbális elméletalkotásban minden átfogalmazódik feltételes ingerre és feltételes reflexre. Már kiindulásként tudjuk, hogy akárcsak Marx az osztályharcra, Pavlov is mindenre megadott egy modellt, ami minden folyamatra ráhúzható, legyen az idegrendszeri folyamat, betegség, tanulás vagy akár iskolaszerveződés. Az önmagába zárt verbális dialektikus retorikának jellegzetes példái az olyan fogalmak karrierje, mint a dinamikus sztereotípiá, ami fából vaskarika: valami egyszerre hajlékony és rögzített.

A jelzőrendszer-mitológia és -rabulisztika olyan erős volt, hogy még egyébként világosan pszichoanalitikus dolgozatában Hermann Imre (1962) is Ivanov-Szmolenszkij (1952) munkájára és a ’két jelzőrendszer’ retorikára hivatkozva értelmezte a skizofrén beszéd furcsaságait

A II. jelzőrendszer mint cégér vonzó volt az új magyar pszichológiai hivatalosság képviselői számára is. Bartha Lajos (1927–2006), az MTA Pszichológiai Intézet Szovjetunióban tanult igazgatója az 1960-as években saját munkáiban ezt a népszerű témát dolgozta fel, de csupán a címadásban. Bartha (1965), miközben dolgozata címében a második jelzőrendszer kezdeteiről beszél, csecsemőmegfigyelések alapján az első két hétben megfigyelhető korai táplálkozási feltételes reflexeket mutatja be. Később (Bartha, 1966, 1967) ellenőrzöttebb helyzetekben is mutat 40-50 napos csecsemőknél labilis feltételes reflexeket. De szó sincs sem a kutatásban, sem a szövegben a II. jelzőrendszeréről. Amikorra már valóban beszédéről is szó lesz óvodásoknál (Bartha, 1972), akkorra már eltűnik az egész II. jelzőrendszer-„duma”, és helyette Lurija (1958) elméletéről lesz szó a beszéd viselkedésirányító szerepéről. Tanulságos a pseudo-tudomány és valódi tudomány viszonyára nézve, hogy ugyanebben a korban Kardos (1955b, 1957) egykori Karl Bühler-tanítványként részletesen elemzi, hogyan felelős a feltételesreflex-rendszer az önkényes kapcsolatok kialakulásért, mit is jelent maga a nyelvi rendszer önkényének fogalma a pszichológus szempontjából. Elemzi a jelzések önkényességének kérdését és társas közegét, s Iván Krechevsky (aki azonos a később szociálpszichológusként és idegtudósként híressé vált David Krech-el,) és Tolman felfogásával vitatkozva rámutat arra, hogy igazi hipotézisek és következtetések csak az érzékeléstől eltávolodva, a második jelzőrendszer keretében történhetnek meg. Mi különbözteti meg a zöld ingerre adott diszkriminatív állati reakciót az ember ’zöld’ fogalmától?

„a nyelvi jel artikulált, tagolt, több részből összeillesztett; ebben az együttesben már izolálható, leválasztható egy rész, mely a ’zöld’ mozzanatának felel meg – éppen a *zöld* szó. A második jelzőrendszer egységeinek szerkezete, felépítése egészen más, mint az első – ami az elsőben leválaszthatatlan, önállóan mozzanat, az a másodikban leválasztható rész, külön szó. Mindennek alapja természetesen a beszéd artikulált jellege. Az absztrakció neurofiziológiai feltétele [...]: kell, hogy lehetőség legyen arra, hogy külön idegrendszeri történésség feleljen meg az absztrakt valóságmozzanatnak; olyan történésség, mely ténylegesen izolálható,

elkülöníthető, és mint szubjektív fogalmi élmény külön megjeleníthető. A valóság-
nak az az új ábrázolási módja, mely a második jelzőrendszer által valósul meg, erre
elvben lehetőséget ad.” (Kardos, 1955b. 208.)

Kardos Lajos, a vezető magyar összehasonlító pszichológus és Pavlov

Pavlovnak mint a pszichológiai tanulásemélet kulcsszereplőjének valódi szakmai beemelésé a magyar pszichológiába Kardos Lajos (1899–1985) nevéhez kapcsolódik. Kardos az ELTE hosszú időn át (1949–1971 között) volt tanszékvezetője, az akadémikus pszichológia átmentője volt a nehéz sivatagi években. Érdekes és tanulságos, hogy miközben a Pavlov körüli ideológiai küzdelmekből kimaradt, s a tudománypolitikai Pavlov-sündörgésből is (sosem volt a Pavlov Bizottság tagja például), ő megpróbálta Pavlov-értelmezését összeilleszteni a tanulás összehasonlító pszichológiájával. Egy interjúban számolt be arról, hogy hogyan is tért át eredeti témájáról, a tárgyfelismerés szerveződéséről az állati tanulásra.

A determinizmus és önalakítás dinamikájában a hazai közegben mind a neurológusok, mind a filozófusok, mind a pszichológusok és pedagógusok számára az *optimizmus* volt a kulcsmozzanat. Pavlov mindenütt, még a személyiség-lélektanban is a korlátlan alakíthatóság lehetőségét adja. Ehhez sajátosan Kardosnál két mozzanat járult hozzá. Egyrészt a Bühler-iskolából hozott darwinista értelmezés az állati életmód és mentális élet kapcsolatáról, és a mentális élet jelelméleti értelmezéséről. Másrészt Amerikában töltött éveivel során elkezdte vonzani a behaviorista tanuláslélektan. Kardos értelmezésében Pavlov beemelésé a transzformista pedagógiával szemben kötött sajátos kompromisszum volt. Ám vizsgáljuk és értelmezzük az ember alakíthatóságát és önalakítását, de ezt tegyük az állatokkal folytatott kísérletezés keretében, mint az interjúban elmondta (Pléh, 1985).

Kardos fogalomelemző cikkekben (Kardos, 1955b, 1955c, 1964) s könyvekben, először a Tankönyvkiadónál 1955-ben megjelent munkájában (Kardos, 1955a), mely MTA doktori értekezését foglalja össze (ő lett az első pszichológus MTA doktor, de még neveléstudomány címen), majd az Akadémiai Kiadónál 1957-ben kiadott nagyon részletes könyvében, amely utóbbit németre is lefordítottak 1960-ban, megpróbálta értelmezni a korabeli, elsősorban amerikai behaviorista tanuláslélektan és a pavlovizmus kapcsolatát. Kardos ezekben a könyvekben és például a második jelzőrendszeréről (Kardos, 1955b) s az asszociációról szóló cikkében (Kardos, 1964) is, főleg Pavlov lehetséges kiterjesztéseinek a fogalmi elemzője. Megpróbálja megmutatni, hogy hogyan képes a pavlovi tanulásemélet kezelni az asszociáció, a kategorizáció, az érzelmek, vagy akár a gestaltos neveltetésű Kardos számára oly fontos, *érzéketi szerveződés* problémáit. Igen kifinomultan mutatja be például, ahogyan a feltételes reflex az önkényes idői egybeeséseket a feltételezett új idegrendszeri kapcsolatalakítással „oksági” viszonyra alakítja át (Kardos, 1957b). Ugyanakkor a fogalmi elemzés közben a könyvek, különösen a nagy akadémiai könyv szövegében a korabeli amerikai behaviorizmus számos kulcskérdését mintegy becsempészte a magyar pszichológiai köztudatba. Köhler, Tolman, Lashley, Krechevsky, Skinner mind megjelennek a könyvben. Megjelenik az alaki szerveződés tanulás-lélektani elemzése, a hely-tanulás problémája, a megerősítés helye a tanuláseméletekben és így tovább. Érdekes módon azonban saját kísérleti munkái és saját elmélete hiányoznak a Pavlov-könyvből. Kardos mintegy elkülönítette saját összehasonlító lélektani munkásságát (szintézise: Kardos, 1988) attól a pavlovi üzenet-értelmezéstől, amit nagy könyvei és pedagógusok számára írott cikkei tartalmaztak.

A korban másutt is megjelent Pavlov és a kondicionálás efféle fellazító értelmezése. A Szegedi Egyetemen 1956-ban Kalmár László matematikai logikai modellezésében elkészült az első mesterséges tanuló gép, a *Katica*, mely áramkörök logikájával feltételes

reflexeket alakított ki. Király József pszichológus adta a kiinduló tanulási modellt, Kalmár László a matematikát, Muszka Dániel pedig a mérnöki megoldást. Mai zsargonban a „hardver” egy egyrétegű kapcsolatképző hálózat volt (az irodalomhoz ld. Pléh, 2022 előadását).

Kardos saját önálló mondanójában, részben egykori bécsi tanárát, Karl Bühlert (1927) is követve, az életmód és a mentális szerveződés közötti kapcsolatot kereste (Pléh, 2010, 2018). 1959-ben, az alaklélektanos örökséggel kapcsolatban megfogalmazta, hogy „a hominid evolúció alapvető mozzanata, hogy a lokomóciós tanulási képességet felváltja a manipulációs tevékenység” (Kardos, 1959. 142.). Érdemes ennek kapcsán emlékeznünk arra, hogy Köhler nevezetes csimpánz-problémamegoldási kísérleteiben is mindenhol a manipulációról, tárgymegfogásról van szó. Kardos saját összehasonlító lélektani munkásságában a *viselkedéses ekvivalencia* válik alapvető kérdéssé. Ez már Bühler (1927) a pszichológia válságáról szóló könyvében is alapvető kérdés volt. Minden állati viselkedés egészszleges, és a kulcskérdése a viselkedési egészek és a környezeti egészek kapcsolata.

Kardos a rágcslók tanulási világában egy olyan modellt emel ki, ami szerint egy helyhez egy kulcsjelzés és egy viselkedés kapcsolódik. A mozgáshoz, a lokomócióhoz kapcsolódó viselkedésben az állatok téri állandóságokat alakítanak ki. Az állati mnemikus mező mintegy fényképszerű (Kardos, 1988 nagyon kritikus Tolman ’kognitív térkép’ szóhasználatával, miközben nagyon hasonlókat hirdet, mint Tolman): az állat azt tanulja meg, hogy bizonyos helyekhez bizonyos jutalmak és bizonyos események tartoznak. Kardos és Barkóczi 1953-ban az *aequiterminális utak* kissé furcsa kifejezésével bizonyította először ezt a mozzanatot. Az állatok nem tudták megtanulni, hogy egy választási ponton attól függően kell az egyik vagy másik utat választaniuk, hogy honnan érkeztek oda. Ugyanahhoz a helyhez nehezen lehet két viselkedést kapcsolni. Az állati, pontosabban Kardos későbbi elképzelése szerint a rágcsló-, illetve madár-emlékezet helyhez kapcsolódik. Patkányok nem tudják megtanulni, hogy különböző célok vannak ugyanazon a helyen, ha különböző úton értünk oda. Később ezt bonyolultabb tanulási elrendezésekben is igazolni próbálta. Kardos (1988) szerint a rágcslók helyhez kapcsolódó emlékezte összekapcsolódik a lokomóción alapuló táplálékkereső ökonómiával, szemben a főemlősök és az ember manipulatívabb tevékenységeivel.

Kardos, miközben Pavlov sok tekintetben igen figyelemreméltó fogalmi elemzését adta a pszichológia számára, saját kísérletező énjét távolította az ideológiai helytállás és szellemi szeszcsempészet kettőségétől. Maga az egész folyamat, vagyis a természettudományos pszichológia visszacsempészése Pavlov ürügyén a magyar közegbe hasonlít ahhoz, amit az orosz–amerikai George Razran 1957-ben a *Science* hasábjain megfogalmazott a késői szovjet sztálinizmus pavlovizmusára nézve.

„Sztálin és a sztálinisták ideológiai pályájuk legsúlyosabb hibáját követték el, amikor a pavlovizmust jelentették be hivatalos pszichológiájukként. [...] Pavlov munkái és nézetei a nyugati tudomány és demokrácia legjobb hagyományait követik. Nincsen bennük, sem a munkákban sem Pavlov nézeteiben semmi sajátosan orosz, s semmi ami akár a legmesszebről is kapcsolódna Marx és Engels vagy Lenin nézeteihez.” (Razran, 1957. 1106.)

A kései Pavlov továbbfolytatása, tanulás- és személyiség tipológia

Pavlov, mint ismeretes, késői munkáiban néhány állat – állítólag csupán négy kutya – viselkedésének elemzése alapján jutott el oda, hogy a tanulást összekapcsolja egy hipokratészi tipológiával (Todes, 2014). Az állatok viselkedése idegrendszeri szempontból

sajátos kettősségeket mutat (ingerület és gátlás túlsúlya és a reakciók gyorsasága), amelyek létrehozzák a négyféle hipokratészi típust. Pavlov személyiségpszichológus értelmezői, Терлов (Терлов, 1956–67) és Nyebilicin (Nebilitsin, 1976) az idegrendszeri tevékenység típusairól, a feltételes kapcsolatok erősségéről és a vele negatívan korreláló érzékenységről (ez felel meg a gyenge idegrendszeri típusnak), ingerület és gátlás dominanciájáról és egyensúlyáról beszélnek már humán vizsgálódások alapján. E gondolatmenet folytatói Angliában Hans Eysenck (1973), magyar közegben pedig a Marton L. Magda (1965, 1970, 1972) vezette iskola, ami elsősorban tanulási helyzetekben és elektrofiziológiai mércékkel próbálta kimutatni a tipológiai megfontolások és a tanulás szerepét. Ebben az értelmezésben az extroverzió döntő tényező a tanulásban: az introvertáltak sokkal lassabban, az extrovertáltak sokkal gyorsabban tanulnak. Marton L. Magda arra is rámutatott, hogy ez összekapcsolódik az elektro-fiziológiai tevékenységgel. Marton és Urbán (1965) első tipológiai írásukban magára Pavlovra tanulságos módon egyáltalán nem utalnak, csak a pavlovi következményekre, az aktivációs reakció dinamikájára. Marton 1970-ben azonban egy összefoglaló dolgozatban (Marton, 1970) és a Halász–Marton (1978) szöveggyűjteményben már igen részletesen bemutatta és részletesen elemezte a Pavlov-követő szovjet tipológiai iskolát, s a klasszikus tipológiák statikus jellegével szemben az idegrendszeri és tanulási alapú típusalkotás dinamikus.

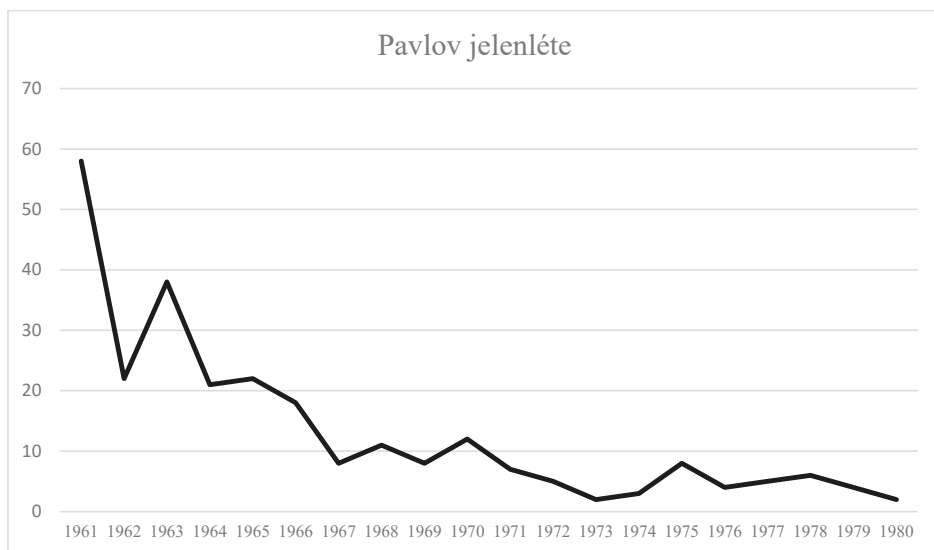
„A szovjet idegrendszeri tipológia azzal, hogy egy, az idegrendszeri és pszichikus szinten egyaránt döntő jelentőségű plasztikus működés, a tanulás eltéréseit állította az individuális különbségek tanának középpontjába, *a statikus konstitucionális típusfelfogást megváltoztatta*, és e területen egy dinamikus és dialektikus, a valóságnak jobban megfelelő szemléletet hozott, amely további fontos kutatások felé mutat.” (Marton, 1970. 57.)

Valójában az látjuk, hogy a locsogás és a pavlovi szájtépés közepette a magyar pszichológiában Pavlovnak a tanuláslélektanban és a személyiségtipológiában volt igazi szakmai hatása.

Pavlovot felváltja az instrumentális tanulás

Pavlov a stabilizálódó pszichológiai életben nagyon rövid ideig volt népszerű a magyar pszichológiai irodalomban, mint a 3. ábra mutatja. Ugyanakkor, mint láttuk, Pavlov jelenlétének már a politikailag motivált pavlovizáció korában, az 1950-es évek pszichológiájában, volt egy progresszív értelmezése is. A voluntarisztikus politikán alapuló voluntarisztikus pedagógiával szemben hozzuk vissza a pszichológiát, méghozzá egy olyan pszichológiát, amely nem mentalisztikus és nem antropomorf, hanem kísérletező. Pavlovban a pszichológusok szövetségesre találnak a 'nevelhető ember' pártdoktrínájával szemben. Ennek döntő mozzanata a kísérletezés.

„Konkrétan szólva: a pszichológiának Pavlov tanaira való átépítése magában foglalja azt az elvi követelményt, hogy a pszichológiának a kísérleti módszert alkalmaznia kell, és minden olyan jelenség kutatásánál, ahol a lehetőség megvan arra, hogy a kísérleteket laboratóriumi tisztaságban folytassuk le, ez a lehetőség egyben kötelezettséget is jelent. Az anyaggyűjtésnek – Pavlov szavaival élve: a 'tények gyűjtésének' – fő módszere tehát a laboratóriumi kísérlet, amelynek megvan az az előnye, hogy a jelenséget előidéző feltételek aránylag pontosan ismertek, könnyen változtathatók, az esetek túlnyomó részében mérhetőek is, így tehát nyilvánvalóan ennek kell a pszichológia fő kutatási módszerének lennie.” (Molnár, 1954. 230.)

3. ábra. Pavlov jelenléte a Magyar Pszichológiai Szemle hasábjain a 20. század közepén

Az 1960-as évek közepétől, párhuzamosan a Pavlov-jelenlét csökkenésével, mind a magyar neurobiológiában, mind a pszichológiában a kérdések eltolódtak az aktivációs mechanizmusok és a tanulás motivációs mozzanatai irányába. Ennek során jellegzetes kettősség alakult ki a tanulás alapformáit illetően. Tankönyvek – például Barkóczi Ilona és Putnoky Jenő (1968) kis könyve, vagy Hebb (1975) nagy sikerű, egy évtizedig egyetemi felvételi anyag tankönyve – és Grastyán Endre (1967) programdolgozata szembeállítják egymással a klasszikus és az instrumentális tanulást. A kettőt mint a fix és a dinamikus emberkép képviselőit kezdték kezelni. A 3. táblázat mutatja ezt a felfogást.

3. táblázat. A kétféle tanulás jelképes értelmezése (Pléh, 1998 nyomán)

Rögzített felfogás	Dinamikus, aktív felfogás
Pavlovi kondicionálás	Instrumentális tanulás
Passzív észlelés (tükör); Egycsatornás utak, tanulás és tükrözés	Aktív, motoros észlelés-modellek, tájékozódás és szelekció; Többszörös utak, motivált tanulás
Felülről lefelé szerveződés, történelmi relativizmus; Az emberek passzív lények, rögzített megerősítés zárt világ	Alulról felfelé szerveződés; Kiindulás az emberei természet, az egyének aktívak; Kezdeményező ágens, változó megerősítés; Nyitott világ

Ebben a társadalmi közegben

„[a] pavlovi kondicionálásnak számos olyan jegye volt, amely arra predesztinálta, hogy ‘klasszikussá’ váljék, olyan felfogássá, mely egyszerre hirdeti a viselkedés módosíthatóságát úgy, ahogy az egy hivatalosan forradalmi átalakítást hirdető ideológiát követő társadalomhoz illik, ugyanakkor szimbolikájában azt is kifejezi, hogy ebben a hajlékonyságban mi, egyének puszta kiszolgáltatott tárgyai vagyunk

egy máshonnan, rajtunk kívülről származó szervező elvnek. Az állat helyzete a klasszikus kondicionálás kísérleti elrendezésében meglehetősen kifejező. Pavlov kutyaí le vannak kötözve a kísérleti állványra.” (Pléh, 1998. 105.)

Ez az összhang egy emberkép, egy társadalomértelmezés és egy központi ellenőrzést feltevő pszichológiai felfogás között azt is jelentette, hogy a pszichológusok társadalmilag értelmezték a belső és az instrumentális mozzanat jelentőségét. A klasszikus kondicionálást úgy kezelték, mint ahol az állat rögzített, nincs motivációra szüksége, és viselkedésében kicsi a véletlen szerepe. Ezzel szemben az instrumentális tanulásban az állat szabadon mozog, a következményekből tanul, a motiváció alapvető, és a véletlennek nagy szerepe van. Mindez azt jelentette, hogy a korban, az 1960-as évek végén a magyar pszichológiában éppen az a felfogás, a skinneri tanulásemélet vált győzedelmesen felszabadítóvá mint a szabadság egy bizonyos jelképe, amely Amerikában – gondolok itt Chomsky (1959) híres bírálataira – éppen a szabadság korlátozásának és a determinált embernek a szimbóluma, ahogy Skinner maga is megfogalmazta *Túl a szabadságon és büszkeségen* c. könyvében.

*

Pavlov sorsa a magyar pszichológiában tehát kettős volt. Voltak negatív és pozitív hatásai is. Ennek volt némi idői dinamikája is. Míg 1951-ben a Sántha-ügy kapcsán Pavlovra a károkozás közben hivatkoznak, 1955-ben a Pavlovra hivatkozás már a kármentés jelszavait adja a kísérleti pszichológiai szemlélet újjászületésében, intézmények mentésében és teremtésében. A pavlovi negatív hatás tartalmi lényege a tudomány russzifikációja, elzárkózás a nyugati tudománytól, lemaradás, ahol csak 10-15 évvel később követjük az új „nyugati” fejleményeket. Megjelenik a pszichológiában és a filozófiában is a pszeudoneuro retorika, amelyben valójában sosem igazolt determinisztikus idegrendszeri folyamatokat magyarázatként kezelünk, pedig ezek feltételezése pusztán a tanulás viselkedési megfigyelésén alapul. Mai ironikus visszatekintéssel a pavlovizmus a könnyed verbális neuro-redukcionizmus egy korai példája.

A pozitív pavlovi hatás *a pszichológia természettudományosítása*, az erőtjeljes kapcsolatteremtés az *orvosi és idegtudományi szakmai körökkel*, a *tanulás* előtérbe állítása, a gyanakvás a verbális megoldásokkal szemben és az egyéni különbségek és a személyiséglélektan természettudományos értelmezése. Mindennek van egy sajátos emberi üzenete is. A tudományos elméletek elhelyezkedése az adott kor intézményi közegeiben alapvetően meghatározhatja azok kiterjesztett társadalmi szerepét. Pavlov hatásának kettőssége egyszerre a kor kettősségei és a tudósok kettősségei. Bár Pavlov mint mechanisztikus modell jelenik meg a pszichológia felé, egy intellektuálisan autoriter világban éppenséggel segített a mechanikus modelleken való túllépésen.

Irodalom

- Ádám, Gy. (1967). *Interoception and behaviour*. Akadémiai. *fiziológiájában és a pszichológiában*. Akadémiai. 192–262.
- Ádám, Gy. (1998). *Visceral Perception, Understanding Internal Cognition*. Springer. DOI: [10.1007/978-1-4757-2903-0](https://doi.org/10.1007/978-1-4757-2903-0)
- Anohin, P. K. (1965). A feltételes reflex sarkalatos problémájának módszertani elemzése. In Kupalov, P. Sz., Sorohova, J. V. & Kaganov, V. M. (szerk.), *Filozófiai problémák a magasabbrendű idegműködés*
- Argejő, É. (2018). A veréstechnikától a színdinamikáig. Portré dr. Bálint Istvánról, az ÁVH orvosáról. *Betekintő*, 12(3), 46–58. DOI: [10.25834/BET.2018.3.4](https://doi.org/10.25834/BET.2018.3.4).
- Ajrapetjan, E. S. & Asztratjan, E. A. (1953). *I. P. Pavlov fiziológiai tanításaival foglalkozó tudományos ülészak 1950. jún. 28. – júl. 4.* Akadémiai.

- Ash, M. (1995). *Gestalt psychology in German culture, 1890-1967: Holism and the quest for objectivity*. Cambridge University Press.
- Bálint, I. & Hódos, T. (1962). Futószalagon dolgozó ruhaipari munkások neurózisának vizsgálata. In Gegesi Kis, P. (szerk.), *Pszichológiai Tanulmányok IV*. Akadémiai. 237–252.
- Bárczi, G. (1955). A magyar gyógypedagógia a pavlovi fiziológia szemléletében. *MTA Biológiai és Orvosi Tudományok Osztályának Közleményei*, 6, 277–305.
- Barkóczi, I. & Putnok, J. (1968). *Tanulás és motiváció*. Tankönyvkiadó.
- Bartha, L. (1965). Adatok a második jelzőrendszer előfokai és elemi formái kialakulásának vizsgálatához. *Pszichológiai Tanulmányok*, (8), 87–97.
- Bartha, L. (1966). Adatok a második jelzőrendszer előfokai és elemi formái kialakulásának vizsgálatához. II. közlemény. *Pszichológiai Tanulmányok*, (9), 87–97.
- Bartha, L. (1967). A második jelzőrendszer előfokainak és elemi formái kialakulásának kísérleti vizsgálata kisgyermekknél. *Pszichológiai Tanulmányok*, (10), 345–349.
- Bartha, L. (1972). A beszéd szerepének kísérleti vizsgálata az akaratlagos reakciók kialakulásában. *Pszichológiai Tanulmányok*, 13, 303–308.
- Bauer, R. A. (1952). *The New Man in Soviet psychology*. Harvard University Press. DOI: [10.4159/harvard.9780674282537](https://doi.org/10.4159/harvard.9780674282537)
- Beritashvili, I. S. (1971). *Vertebrate Memory. Characteristics and Origin*. Plenum Press. DOI: [10.1007/978-1-4684-1899-6](https://doi.org/10.1007/978-1-4684-1899-6)
- Bikov, K. M. (1953). *Az agykéreg és a belső szervek*. Akadémiai.
- Bikov, K. M. & Kurcin, I. T. (1951). *A fekélybetegség keletkezésének kortiko-viszcerális elmélete*. Egészségügyi Kiadó.
- Borgos, A. (2009). Elhárító mechanizmusok. Pszichoanalízis és politika találkozása Hajdu Lilly életútjának tükrében, *Thalassa*, (20), 21–36.
- Buda, B., Tomcsányi, T., Harmatta, J., Csáky-Palavicini, R. & Paneth, G. (2009). Psychotherapy in Hungary during the socialist era and the socialist dictatorship. *European Journal of Mental Health*, (4), 67–99. DOI: [10.1556/EJMH.4.2009.1.5](https://doi.org/10.1556/EJMH.4.2009.1.5)
- Bühler, K. (1927): *Die Krise der Psychologie*. Fischer.
- Busse, S. (2000). „Von der Sowjetwissenschaft lernen”: Pawlow – der Stein des Anstoßes. *Psychologie und Geschichte*, (8), 200–225.
- Chomsky, N. (1959). Review of B.F. Skinner's Verbal Behavior. *Language*, (35), 26–58. DOI: [10.2307/411334](https://doi.org/10.2307/411334)
- Csillag, M. (2003). Tények és emlékek Sántha Kálmánról. *Ideggyógyászati Szemle*, (56), 122–129.
- Erős, F. (1973). Az „egyvezsős jelzőrendszer” paradoxona. *Világosság*, (14), 744–750.
- Eysenck, H. (1973). *The Biological Basis of Personality*. Transaction Publishers.
- Fazekas, T. (2003). Rusznyák István szegedi belgyógyászati klinikája. *Orvostörténeti Közlemények*, (48), 57–76
- Fogarasi, B. (1951). *Logika*. Akadémiai.
- Fogarasi, B. (1954). A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései. *Akadémiai Értesítő*, (61), 81–96.
- Fraisse, P. (1954). Recenzió: *The new man in Soviet Psychology*, R. A. Bauer. *Esprit*, 211(2), 305–309.
- Gegesi Kis, P. (1955). A pavlovi szemlélet alkalmazása a magyar gyermekgyógyászatban. *Gyermekgyógyászat*, (6), 65–78.
- Gömöri, P. (1956). Osztálytitkári beszámoló. *MTA Biológiai és Orvosi Osztályának Közleményei*, (8), 1–47.
- Grastyán, E. (1967). A tanulás alapvető paradoxonai és idegéletani feloldásuk. *Pedagógiai Szemle*, (10), 893–914.
- Halász, L. & Marton, L. M. (1978, szerk.). *Típusok és személyiségvonások*. Gondolat Kiadó.
- Harmatta, J. (2019). A magyar pszichoterápia történetének vázlata. In Pléh, Cs., Mészáros, J. & Csépe, V. (2019, szerk.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet*. Gondolat. 371–394.
- Hebb, D. O. (1975). *A pszichológia alapkérdései*. Gondolat.
- Hermann, I. (1962). A parafrenia orvosi lélektannak néhány szempontja. *Pszichológiai Tanulmányok*. (4), 349–362.
- Hetényi, G. (1950). A neuroendokrin-rendszer szerepének jelentősége a betegségek keletkezésében. *MTA Orvosi Tudományok Osztálya Közleményei*, (1), 5–21.
- Hetényi, G. (1951). A fekélybetegségek patogenezisééről. *MTA Orvosi Tudományok Osztálya Közleményei*, (2), 168–177.
- Hetényi, G. (1953). A nervismus jelentősége a belorvosokban. *Orvosi Hetilap*, (94), 1036–1044.
- Hetényi, G. (1954). Az 1954. évi lipcei Pavlov-napok. *Akadémiai Értesítő*, (61), 30–33.
- Huszár, T. (1995). *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács, 1948-1949*. Akadémiai.
- Huszár, T. (1998). *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye. Esettanulmány*. Corvina.

- Ivanov-Szomolenszkij, A. G. (1952). *Tanulmányok a felsőbb idegtevékenység köréltanának köréből. I. P. Pavlov és iskolájának adatai alapján. Egyetemi segédkönyv.* Akadémiai.
- Joravsky, D. (1977). The mechanical spirit: The Stalinist marriage of Pavlov to Marx. *Theory and Society*, (4), 457–477. DOI: [10.1007/BF00187422](https://doi.org/10.1007/BF00187422)
- Joravsky, D. (1989). *Russian Psychology: A Critical History.* Blackwell.
- Kádár, É. (2022). Péter Gábor, a „cionista összeesküvés vezetője”. Miért lett az ÁVH-vezetőjéből egy koncepció per elsörendű vádlottja? *Themis*, 6–45. DOI: [10.55052/themis.2022.1.6.45](https://doi.org/10.55052/themis.2022.1.6.45)
- Kardos, L. (1955a). *Pavlov kutatásainak jelentősége a lélektanban.* Tankönyvkiadó.
- Kardos, L. (1955b). A második jelzőrendszer problémái. *Pedagógiai Szemle*, (5), 199–210.
- Kardos, L. (1955c). Érzelem és feltételes reflex. *Pedagógiai Szemle*, (5), 485–492.
- Kardos, L. (1957a). *A lélektan alapp problémái és a pavlovi kutatások.* Akadémiai.
- Kardos, L. (1957b). Az alklélektan bírálata. I-II. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1, 124–140. 272–304.
- Kardos, L. (1959). Tanulás és emberré válás. *Pszichológiai Tanulmányok*, (1), 41–56.
- Kardos, L. (1960). *Die Grundfragen der Psychologie und die Forschung Pawlow's.* Akadémiai.
- Kardos, L. (1964). Asszociáció és feltételes reflex. *Magyar Pszichológiai Szemle*, (21), 41–54
- Kardos, L. (1976). *A neuropszichikus információ eredete.* Akadémiai.
- Kardos, L. (1980). *The Origins of Neuropsychological information.* Akadémiai.
- Kardos, L. (1988). *Az állati emlékezet.* Akadémiai.
- Kardos, L. & Barkóczi, I. (1953). „Aequiterminális” viselkedérszettek jelentősége az állati tanulásban. *MTA Biológiai Osztályának Közleményei*, (2), 95–114.
- Katona, F. (1986). *Fejlődésneurológia és neuropsychiatriai rehabilitáció.* Medicina.
- Klix, F. (1955). Die Auffassung Pawlows und Bykows von den Beziehungen des Organismus zur Umwelt und Fragen der neueren Wahrnehmungspsychologie. *Zeitschrift für Psychologie*, 158, 1–39.
- Korach, M. (1954). A műszaki tudományok szerepe a tudományok osztályozásában. *Akadémiai Értesítő*, (61), 281–294.
- László, J. (2007). Az 1' jelzőrendszer a korabeli és a mai pszichológia tükrében. In Boros, J. & Heller, Á. (szerk.), *Visszatükrözés nélkül. Tanulmányok Lukács György Az esztétikum sajátossága művéről.* Brambauer. 85–98.
- Lehoczky, T. (1950). Pavlov. *Orvosi Hetilap*, (91), 1230–1232.
- Lenin, V. I. (1964). *Materializmus és empiriokritizizmus.* Kossuth.
- Lepesinszkaja, O. (1951). *A sejtek képződése az élő anyagból és az élő anyag szerepe a szervezetben.* Akadémiai.
- Lissák, K. & Grastyán, E. (1958). A magasabb idegműködés kutatásának új útjai. *Magyar Filozófiai Szemle*, (1), 53–67.
- Liszenko, Sz. T. (1949). *A biológiai tudomány állásáról.* Szikra.
- Lukács, Gy. (1965). *Az esztétikum sajátossága. I-II.* Akadémiai.
- Lukács, Gy. (2011). A művészet mint felépítmény (Közreadja Weiss János). *Magyar Filozófiai Szemle*, 55, 115–140.
- Luria, A. R. (1961). *The Role of Speech in the Regulation of Normal and Abnormal Behavior.* Pergamon Press.
- Luria, A. R. & Yudovich, F. J. (1959). *Speech and the Development of Mental processes in the Child.* Staples.
- Majerszky, K. (1997). *A Sántha-ügy.* Akadémiai.
- Marton, L. M. (1972). Theory of individual differences in neobehaviorism and in typology of higher nervous activity. In Nebylitsyn, V. D. & Gray, J. A. (szerk.), *Biological Bases of Individual Behavior*, Academic Press. 221–235. DOI: [10.1016/B978-0-12-515350-8.50019-3](https://doi.org/10.1016/B978-0-12-515350-8.50019-3)
- Marton, L. M. (1970). A magasabb rendű idegműködés tipológiájának szemlélete és módszerei. *Pszichológiai Tanulmányok*, 12, 51–59.
- Marton, L. M. & Urbán, J. (1965). Pszichofiziológiai módszerek alkalmazása a személyiségvizsgálatokban. *Pszichológiai Tanulmányok*, 7, 199–206.
- McLeish, J. (1975). *Soviet psychology: History, theory, content.* Methuen.
- Mészáros, J. (2019). Megtört kontinuitás és újrakezdés: pszichoanalízis Magyarországon a 20. század második felétől. In Pléh, Cs., Mészáros, J. & Csépe, V. (szerk.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet.* Gondolat.
- Molnár, I. (1954). Pavlov tanainak jelentősége a pszichológiában és a pedagógiában. *Pedagógiai Szemle*, 4, 222–242.
- Molnár, I. (1958). Sorozatos szokásceklekvés átállításánál adódó konfliktushelyzet kísérleti vizsgálatai. *Pszichológiai Tanulmányok*, 1, 105–120.
- Nebilitsin, V. D. (1976). *Psychological Study of Individual Differences.* Science Publishers.
- Neményi, M. (1978). Beszélgetés Molnár Imrével. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35, 83–91.

- Nemessúri, M. (1954, szerk.). *Előadások Pavlov tanítása köréből*. MSzBT Kiadó Vállalat.
- Nyíró, Gy. (1958) A lelki működések strukturális szemlélete a reflexfolyamat alapján. *Pszichológiai Tanulmányok*, 1, 265–277.
- Osztovits, Á. (1999). Az örök emberi tényező. *Magyar Nemzet*, 62(november 6.), 7.
- P. Liebermann, L. (1956). Csoportterápia a nevelési tanácsadásban. *Gyermekgyógyászat*, 7, 289–298.
- Pavlov, I. P. (1951). *Válogatott művei*. Akadémiai.
- Pavlov, I. P. (1953a). *Előadások a nagyagyféltekék működéséről*. Akadémiai.
- Pavlov, I. P. (1953b). *Válogatott művei*. Akadémiai.
- Pavlov, I. P. (1954–55). *Összes művei. 1–5*. Akadémiai.
- Pavlov, I. P. (1978a). Az állatok és az ember magasabb idegműködésének általános típusai. In Halász, L. & Marton, L. M. (1978, szerk.), *Tipustanok és személyiségvonalak*. Gondolat Kiadó. 123–131.
- Pavlov, I. P. (1978b). A hisztéria és tünetei fiziológiai értelmezésének kísérlete. In Halász, L. & Marton, L. M. (1978, szerk.), *Tipustanok és személyiségvonalak*. Gondolat Kiadó. 132–148.
- Pázmándy, Gy. (1991). Beszélgetés Molnár Imrével. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 47, 88–109.
- Pléh, Cs. (1985). Élmények, barátok, örömök. Interjú a 85 éves Kardos Lajossal. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 42, 345–351.
- Pléh, Cs. (1998). A pszichológia szimbolikája egy slampos totalitáriánus rendszerben. In Pléh, Cs., *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi. 91–111.
- Pléh, Cs. (2010). Az állati emlékezet és a lelki élet eredete: Kardos Lajos magyar összehasonlító pszichológus koncepciója. *Iskolakultúra*, 20(11), 17–29. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21084>
- Pléh, Cs. (2018). The Impact of Karl Bühler on Hungarian Psychology and Linguistics. *Magyar Filozófiai Szemle*, 62, 135–167.
- Pléh, Cs. (2022). Emberi megismerés és mesterséges intelligencia. *Litera*, <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/pleh-csaba-emberi-megismeres-es-mesterseges-intelligencia.html>
- Pléh, Cs. (2023). The ambivalent role of Pavlovization in Hungarian psychology in the 1950s. In M. G. Ash & J. Mikoletzky (Hrg.), *Von einer Wissenschaft des Lebens zu den Lebenswissenschaften in Zentral-europa*. Lit Verlag, 145–175.
- Pléh, Cs. (2024a). *Diversification and Professionalization in Psychology*. Routledge.
- Pléh, Cs. (2024b). Az újrakezdés bája: a magyar pszichológiai társaság első konferenciái az újjáalakulás után. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 41. DOI: [10.1556/0016.2024.00120](https://doi.org/10.1556/0016.2024.00120)
- Potó, J. (1994). Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. *Történelmi Szemle*, 36, 79–110.
- Pünkösti, Á. (1998). Életre ijesztve. Dr. Zádor Imre pszichiáter XX. századi története. *Népszabadság*, 56(szeptember 12.), 26.
- Razran, G. (1957). Soviet Psychology since 1950. *Science*, 126, 1100–1107. DOI: [10.1126/science.126.3283.1100](https://doi.org/10.1126/science.126.3283.1100)
- Rudas, L. (1949). Iván Petrovics Pavlov – a harcos materialista. *Társadalmi Szemle*, 4, 674–687.
- Skinner, B. F. (1971). *Beyond freedom and dignity*. Knopf.
- Snezhnevsky, A. V. (1968). The symptomatology, clinical forms and nosology of schizophrenia. In Howells, J. G. (szerk.), *Modern perspectives in World Psychiatry*. Oliver and Boyd. 425–447.
- Speransky, A. D. (1950). *Grundlagen der Theorie der Medizin*. Saenger.
- Szabad Nép (1954). *II*(március 20.), 4.
- Смирнов, А. А. (1952). Состояние психологии и ее перестройки на основе учения И. П. Павлова. *Советская Педагогика*, 8, 61–88.
- T. Varga, Gy. (2008). *Az MDP központi vezetősége, politikai bizottsága és titkársága üléseinek napirendi jegyzékei. III. kötet. 1948-1953*. Magyar Országos Levéltár.
- Tariska, I. (1949). A freudizmus mint az imperializmus házi pszichológiája. A harmadik londoni mental-higiénés kongresszus. *Fórum*, 3, 799–805.
- Thury, Zs. (1953). *A francia kislány*. Móra.
- Todes, D. P. (1995). Pavlov and the Bolsheviks. *History and Philosophy of the Life Science*, 17, 379–418.
- Todes, D. P. (2014). *Ivan Pavlov, a Russian life in science*. Oxford University Press.
- Tucker, R. C. (1955). *Stalin and the Uses of Psychology*. U.S. Air Force Project Rand Research Memorandum 1441. Rand Corporation.
- Tucker, R. C. (1956). Stalin and the Uses of Psychology. *World Politics*, 8, 455–483. DOI: [10.2307/2008941](https://doi.org/10.2307/2008941)
- Теплов, Б. М. (1956–1967). *Типологические особенности высшей нервной деятельности человека. Vol 1-5*. Nauka.
- Varró, V. (2008). *Hetényi Géza a Korányiak szellemi örököse*. Medicina.

- Vekkerdi, L. (1984). Permanens kritikai jelenlét hatotta át az egész klinikát. Interjú Tariska István professzorral Sántha Kálmánról. *Magyar Tudomány*, 91, 590–599.
- Wallon, H. (1925). *L'enfant turbulente*. Alcan.
- Wallon, H. (1955/1963). Pavlovisme et Psychologie. 'Pavlovism and psychology'. *Enfance*, 16, 79–85. [Eredetileg a kommunista párt *Nouvelle Critique* c. lapjában jelent meg 1955-ben.] DOI: [10.3406/enfan.1963.2313](https://doi.org/10.3406/enfan.1963.2313)
- Windholz, G. (1997). 1950 Joint Scientific Session: Pavlovians as the accusers and the accused. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 33, 61–81. DOI: [10.1002/\(SICI\)1520-6696\(199724\)33:1%3C61::AID-JHBS3%3E3.3.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6696(199724)33:1%3C61::AID-JHBS3%3E3.3.CO;2-1)
- Zádor, I. (1947). Technique of Psychoanalytic Therapy / Lóránd Sándor. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 16(3–4), 162–164.
- Zádor, I. (1949a). Pavlov tanításai és a magyar orvosok. *Új Világ*, 2(szeptember 23.), 3.
- Zádor, I. (1949b). Mit köszönhet az orvostudomány Pavlov zseniális felfedezéseinek? *Világosság*, 5(szeptember 17.), 4.
- Zádor, I. (1950a). A külvilág visszatükröződése a tudatban. *Társadalmi Szemle*, 5, 617–623.
- Zádor, I. (1950b). Az élettani vita eredményei a Szovjetunióban. *Társadalmi Szemle*, 5, 969–981.
- Zádor, I. (1951). Pavlov válogatott művei. *Akadémiai Értesítő*, 58, 170–184.
- Zádor, I. (1952). A materialista lélektan jelentősége és helye. *MTA Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei*, 2(1), 27–37.
- Zádor, I. (1998). *Lélekgyógyítás tengereken túl. Egy pszichiáter visszaemlékezései*. Adu Print.
- Zádor, I. (2000). *Minden perc egy örökkévalóság*. Argumentum.
- Zádor, I. & Faragó, I. (1950). Über Verwendung des Evipans bei Elektroschock-Behandlung. *Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie*, 119, 55–62. DOI: [10.1159/000148032](https://doi.org/10.1159/000148032)
- Zádor I. & Moussong-Kovács, E (1950). Pavlov feltételes reflex elméletének alkalmazása elmebetegség kezelésénél. A feltételes reflexgát áttörése i. v. narcoticumokkal. *Orvosi Hetilap*, 91, 1383–1388.
- Zallár, A. & Varró, V. (szerk. 1994). *Emlékezés Dr. Hetényi Géza professzorra*. Szeged: SZOTE.
- Zsdánov, J. (1952). Kritika és önkritika a tudományos munkában. *Akadémiai Értesítő*, 59, 48–66.

Jegyzetek

- ¹ Előadás az ESHHS konferencián (Angers, Franciaország), 2015. július 8-án, valamint az Ignaz Lieben Gesellschaft 2021. október 16-án Bécsben tartott élettudomány történelmi konferenciáján. A dolgozat más háttérű közönségnek készült angol változata (Pléh, 2023) ugyanazokat a forrásokat és háttéranyagokat használja, mint jelen tanulmány. Az MTA Pavlov Bizottság működéséről az agyagok az MTA Levéltárában a Rusznyák-fondokban találhatóak. Köszönöm Háy Diána segítségét ezek megtalálásában. A magyar dolgozat szövegszerű kifejtése azonban a kulturális kontextusok miatt eltérő. Köszönöm Mitchell Asch (Bécsi Egyetem), Buzsáki György (NYU), Lénárt László (PTE) és Bérdi Márk segítő kommentárjait.
- ² Hetényi Rusznyákhöz, 1953. március 12. A gépiraton Rusznyák elnök kézzel írt utasításai március 14-ei dátummal. Forrás: MTA Levéltár Rusznyák István elnöki fondok. Köszönöm Háy Diána igazgatónak, hogy segítette megtalálni ezt a levelet.

Absztrakt

Dolgozatom alapmondanivalója az, hogy miközben a kikényszerített Pavlov-kultusz a russzifikációval és egy évtizedekkel korábbi pszeudo-neurobiológiai tanulásmodell kizárólagos előtérbe állításával negatív hatást gyakorolt a magyar pszichológiára, s tágabban a hazai szellemi életre, ugyanakkor az 1950-es, 1960-as években a kor pszichológiáját s benne kiemelten a kísérleti szellemet meg tudta védeni az aktivitáscentrikus, voluntarista ideológia és nevelésfilozófia uralmától. Ebben a keretben értelmezem a Magyar Tudományos Akadémia Pavlov Bizottságának munkáját. Az 1952-ben megalakult Pavlov Bizottság, már csak összetétele és vezetése révén is, alapvetően holisztikus orvosi modellben értelmezte Pavlovot, és erre az orvosi értelmezésre akarta visszavezetni a pszichológia és a pedagógia kérdéseit. Ugyanakkor a Pavlov-kultusz a holizmus mellett egy dialektikus retorikát is lehetővé tett, amely megjelenik a marxista filozófiában, a pedagógiában, és kisebb nyomokban a magyar pszichológiában is. Olyan szóömleny volt ez, amely mindent a feltételes reflexek keretében próbált meg kezelni, fából vaskarika fogalmakkal, mint a *dinamikus sztereotípiá*, megpróbálta a biológiai rendszert beilleszteni a dialektikus szómágia és a társadalmi determináció világába. Valami egyszerre sztereotíp, azaz determinált, ugyanakkor hajlékony, azaz lehetővé teszi a mindent átható, a kommunista párt vezető szerepének

megfelelő felülről-lefelé környezeti determinizmust. A Pavlov-kultusz korabeli pozitív jelentősége a magyar pszichológiai közegben kettős volt. Egyrészt segítette megmenteni az akkor már 50 éves Ranschburg-intézet pszichológiai autonómiáját, áttemelve az intézetet az MTA és ezen belül a Pavlov Bizottság felügyelete alá. Ugyanakkor a Pavlov Bizottság hívta fel az MTA figyelmét a pszichológia jelentőségére, hogy 1958-ban maga is a Pszichológiai Bizottságnak adja át a helyét. Tartalmi tekintetben elsősorban a tanulás előtérbe állításával átmentette, sőt újraformázta a kísérleti szemléletet. A magyar pszichológiában Kardos Lajos értelmezte Pavlovot egy összehasonlító tanuláslélektan keretében. A következő nemzedék képviselője, Marton L. Magda pedig rámutatott arra, hogy Pavlovból levezethető egy olyan tanuláselméleti megalapozottságú személyiség-lélektan, amely az egyéni különbségek neurális és tanulási tipológiájára helyezi a hangsúlyt. Az 1960-as években azután a magyar kísérleti pszichológia és a neurobiológia fokozatosan eltávolodott Pavlovtól. Előtérbe került a pavlovi passzív kondicionálással szembeállított aktív instrumentális kondicionálás mint alapvető mechanizmus, és a motiváció és az aktivitás mozzanata.

Kulcsszavak: Kardos Lajos, Marton L. Magda, MTA Pavlov Bizottság, I. P. Pavlov, tanulás, transzformizmus